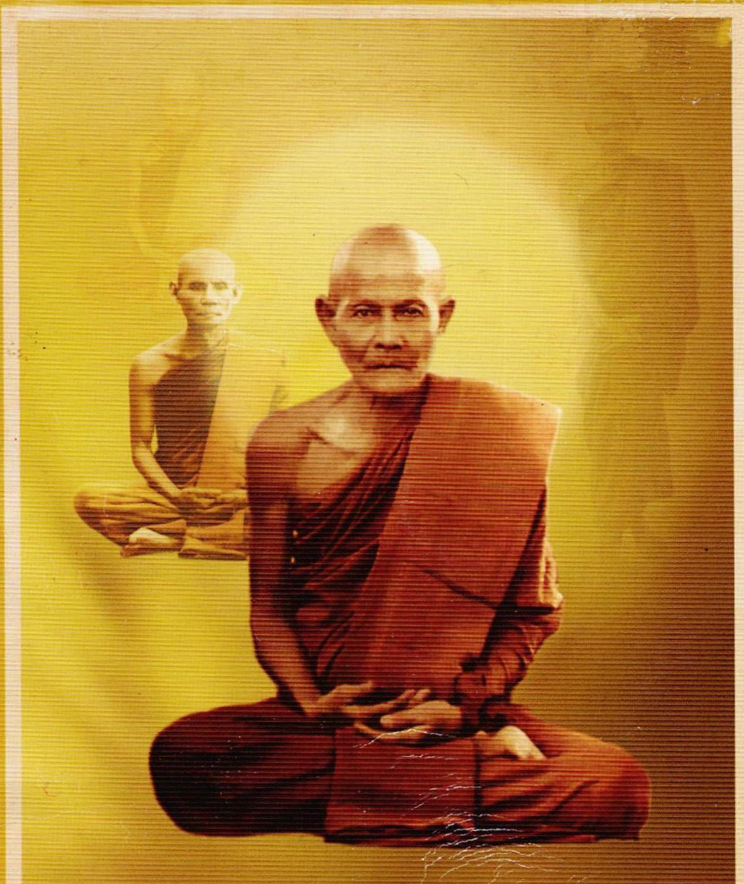

ปฏิปัตติปุจฉาวิสัชนา

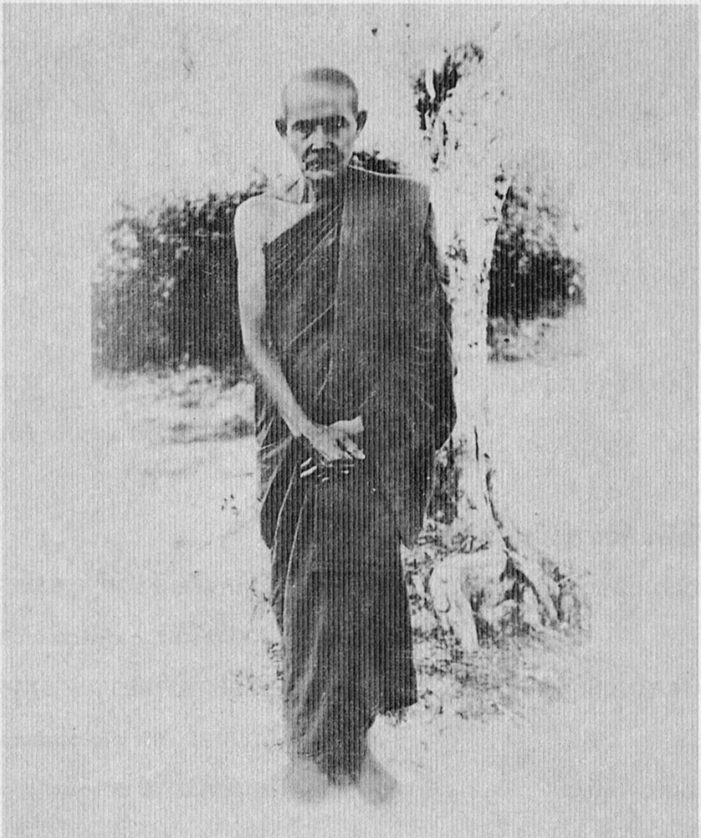
พระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล) : ถาม พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร : ตอบ

อุบายแห่งวิปัสสนาอันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส

เทศนาโดย พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

ปฏิปัตติปุจฉาวิสัชนา เทศนาโดย พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

www.kanlayanatam.com

ท่านอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต
๒๔๑๔-๒๔๙๒

ปฏิปัตติปุจฉาวิสัชนา

พระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล) : ถาม

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร : ตอบ

อุบายแห่งวิปัสสนาอันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส

เทศนาโดย พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

กัลยาณธรรม

ชมรมกัลยาณธรรม
หนังสือดีอันดับที่ ๑๐๖

ปฏิปัตติปุจฉาวิสัจนา : พระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล) ถาม
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร ตอบ

จัดพิมพ์ถวายเป็นพุทธบูชาโดย

ชมรมกัลยาณธรรม ๑๐๐ ถ.ประโคนชัย ต.ปากน้ำ อ.เมือง
จ.สมุทรปราการ โทร. ๐๒-๗๐๒๙๖๒๔

หรือ ชมรมกัลยาณธรรม ๘๙/๖-๗ ซอยศึกษาวิทยา ถ.สาธรเหนือ
สีลม บางรัก กทม. โทร. ๐๒-๖๓๕๓๙๙๘

รูปเล่ม-จัดพิมพ์ : ก้อนเมฆแอนด์กันย์กรุ๊ป โทร. ๐๘๙ ๑๐๓-๓๖๕๐
พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๕,๐๐๐ เล่ม

สัพพทานัง ธัมมทานัง ชินาติ

การให้ธรรมะเป็นทาน ย่อมชนะการให้ทั้งปวง

www.kanlayanatam.com

มอบเป็นธรรมบรรณาการ แด่

....

จาก

....

....

หนังสือธรรมะทรงคุณค่า

ปฏิปัตติปุจฉาวิสัชนา

พระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล) : ถาม

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร : ตอบ

ปฏิปัตติปุจฉาวิสัชนา

ก. *ถามว่า* ผู้ปฏิบัติศาสนาโดยมากปฏิบัติอยู่แค่ไหน?

ข. *ตอบว่า* ปฏิบัติอยู่ภูมิกามาพจรกุศลโดยมาก

ก. *ถามว่า* ทำไมจึงปฏิบัติอยู่เพียงนั้น ?

ข. *ตอบว่า* อัธยาศัยของคนโดยมากยังกำหนัดอยู่ในกามเห็นว่ากามารมณ์ที่ดีเป็นสุข ส่วนที่ไม่ดี เห็นว่าเป็นทุกข์ จึงได้ปฏิบัติในบุญกิริยาวัตถุ มีการฟังธรรมให้ทาน รักษาศีล เป็น ต้น หรือภาวนาบ้างเล็กน้อย เพราะความมุ่งเพื่อจะได้สวรรคสมบัติ มนุษยสมบัติ เป็นต้น ก็คงเป็นภูมิกามาพจรกุศลอยู่นั่นเอง เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปแล้ว ย่อมถึงสุคติบ้าง ไม่ถึงบ้าง แล้วแต่วิบากจะซัดไป เพราะไม่ใช่นิยตบุคคล คือยังไม่ปิดอบาย เพราะยังไม่ได้บรรลุโสดาปัตติผล

ก. *ถามว่า* ก็ท่านผู้ปฏิบัติที่ดีกว่านี้ไม่มีหรือ ?

ข. *ตอบว่า* มี แต่ว่าน้อย

ก. *ถามว่า* น้อยเพราะเหตุอะไร ?

ข. *ตอบว่า* น้อยเพราะกามทั้งหลายเท่ากับเลือดในอกของ

สัตว์ ยากที่จะละความยินดีในกามได้ เพราะการปฏิบัติธรรมละเอียด ต้องอาศัยกายวิเวก จิตตวิเวก จึงจะเป็นไปเพื่ออุปธิวิเวก เพราะเหตุนี้แลจึงทำได้ด้วยยาก แต่ไม่เหลือวิสัย **ต้องเป็นผู้เห็นทุกข์จริง ๆจึงจะปฏิบัติได้**

ก. *ถามว่า* ถ้าปฏิบัติเพียงภูมิกามาพจรกุศล ดูไม่แปลกอะไร เพราะเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นภูมิกามาพจรกุศลอยู่แล้ว ส่วนการปฏิบัติจะให้ดีกว่าเก่าก็ต้องให้เลื่อนชั้น เป็นภูมิรูปาวจรหรือ อรูปวจร และโลกอุดร จะได้แปลกจากเก่า?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว ถ้าคิดดูคนนอกพุทธกาล ท่านก็ได้บรรลุฌานชั้นสูงๆ ก็มีคนในพุทธกาล ท่านก็ได้บรรลุมรรคแลผล มีพระโสดาบัน แลพระอรหันต์ โดยมากนี่เราก็ไม่ได้บรรลุฌาน เป็นอันสู้คนนอกพุทธกาลไม่ได้ แลไม่ได้บรรลุมรรคแลผลเป็นอันสู้คนในพุทธกาลไม่ได้

ก. *ถามว่า* เมื่อเป็นเช่นนี้จักทำอย่างไรดี ?

ข. *ตอบว่า* ต้องทำในใจให้เห็นตามพระพุทธภาษิตที่ว่า

มตฺตาสุขปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ

ถ้าว่าบุคคลเห็นซึ่งสุขอันไพบูลย์ เพราะบริจาคซึ่งสุขมีประมาณน้อยเสียไซร้ จเช มตฺ ตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุขํ

บุคคลผู้มีปัญญาเครื่องทรงไว้ เมื่อเล็งเห็นซึ่งสุขอันไพบูลย์ พึงละเสียซึ่งสุขมีประมาณน้อย

ก. *ถามว่า* สุขมีประมาณน้อยได้แก่สุขชนิดไหน ?

ข. *ตอบว่า* ได้แก่สุขซึ่งเกิดแต่ความยินดีในกามที่เรียกว่า อามิสสุข นี่แหละสุขมีประมาณน้อย

ก. *ถามว่า* ก็สุขอันไพบูลย์ได้แก่สุขชนิดไหน ?

ข. *ตอบว่า* ได้แก่ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล นิพพาน ที่เรียกว่า นิรามิสสุข ไม่เจือด้วยกาม นี่แหละสุขอันไพบูลย์

ก. *ถามว่า* จะปฏิบัติให้ถึงสุขอันไพบูลย์จะดำเนินทางไหนดี ?

ข. *ตอบว่า* จะต้องดำเนินทางองค์มรรค ๘

ก. *ถามว่า* องค์มรรค ๘ ใครๆ ก็รู้ทำไมจึงเดินกันไม่ใคร่จะถูก ?

ข. *ตอบว่า* เพราะองค์มรรคทั้ง ๘ ไม่มีใครเคยเดิน จึงเดินไม่ใคร่ถูก พอถูกก็เป็นพระอริยเจ้า

ก. *ถามว่า* ที่เดินไม่ถูกเพราะเหตุอะไร ?

ข. *ตอบว่า* เพราะชอบเดินทางเก่าซึ่งเป็นทางชำนาญ

ก. *ถามว่า* ทางเก่านั้นคืออะไร ?

ข. *ตอบว่า* ได้แก่กามสุขัลลิกานุโยค แลอัตตกิลมถานุโยค

ก. *ถามว่า* กามสุขัลลิกานุโยคนั้นคืออะไร ?

ข. *ตอบว่า* ความทำตนให้เป็นผู้หมกมุ่นติดอยู่ในกามสุขนี้แล ชื่อว่ากามสุขัลลิกานุโยค

ก. *ถามว่า* อัตตกิลมถานุโยคได้แก่ทางไหน ?

ข. *ตอบว่า* ได้แก่ผู้ปฏิบัติผิด แม้ประพฤติเคร่งครัดทำตนให้ลำบากสักเพียงไร ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ ซึ่งมรรค, ผล, นิพพาน, นี่แหละเรียกว่าอัตตกิลมถานุโยค

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นทางทั้ง ๒ นี้ เห็นจะมีคนเดินมากกว่ามัชฌิมาปฏิปทาหลายร้อยเท่า ?

ข. *ตอบว่า* แน่ทีเดียว พระพุทธเจ้าแรกตรัสรู้ จึงได้ทรงแสดงก่อนธรรมอย่างอื่นๆ ที่มาแล้วในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เพื่อให้สาวกเข้าใจ จะได้ไม่ดำเนินในทางทั้ง ๒ มาดำเนินในทางมัชฌิมาปฏิปทา

ก. *ถามว่า* องค์มรรค ๘ ทำไมจึงยกสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นกองปัญญาขึ้นแสดงก่อน ส่วนการปฏิบัติของผู้ดำเนินทางมรรค ต้องทำศีลไปก่อน แล้วจึงทำสมาธิแลปัญญา ซึ่งเรียกว่าสิกขา ทั้ง ๓ ?

ข. *ตอบว่า* ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่าจะเป็น ๒ ตอน ตอนแรก ส่วนโลกิยกุศลต้องทำศีล สมาธิ ปัญญา เป็นลำดับไป ปัญญาที่เกิดขึ้นยังไม่เห็นอริยสัจทั้ง ๔ สังโยชน์ ๓ ยังละไม่ได้ ขีดของใจเพียงนี้เป็นโลกีย์ ตอนที่เห็นอริยสัจแล้วละสังโยชน์ ๓ ได้ตอนนี้เป็นโลกุตตร

ก. *ถามว่า* ศีลจะเอาศีลชนิดไหน ?

ข. *ตอบว่า* ศีลมีหลายอย่าง ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล

๒๒๗ แต่ในที่นี้ประสงค์ศีลที่เรียกว่า สมฺมา วาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว แต่ต้องทำให้บริบูรณ์

ก. *ถามว่า* สมฺมาวาจา คืออะไร ?

ข. *ตอบว่า* มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ ปิสุณาย วาจายเวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด ให้เขาแตกร้าวกัน ผรุสาย วาจายเวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ สมฺผปฺปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดโปรยประโยชน์

ก. *ถามว่า* สมฺมากมฺมนฺโต การงานชอบนั้นมีกี่อย่าง ?

ข. *ตอบว่า* มี ๓ อย่าง คือ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากฆ่าสัตว์ อทินฺนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์ อพฺรหฺมจริยา เวรมณี เว้นจากอสัทธรรม ไม่ใช่พรหมจรรย์

ก. *ถามว่า* สมฺมากมฺมนฺโต ในที่อื่นๆ โดยมากเว้นอพฺรหฺม ส่วนในมหาสติปัฏฐานทำไมจึงเว้น กาเมสุมิจฉาจาร ?

ข. *ตอบว่า* ความเห็นของข้าพเจ้าว่าที่ทรงแสดงศีล อพฺรหฺม เห็นจะเป็นด้วยรับสั่งแก่ภิกษุ เพราะว่าภิกษุเป็นพรหมจารีบุคคลทั้งนั้น ส่วนในมหาสติปัฏฐาน ๔ ก็รับสั่งแก่ภิกษุ เหมือนกัน แต่ว่าเวลานั้นพระองค์เสด็จประทับอยู่ในหมู่ชนชาวกุรุ พวกชาวบ้านเห็นจะฟังอยู่มาก ท่านจึงสอนให้เว้นกามมิจฉาจาร เพราะชาวบ้านมักเป็นคนมีคู่

ก. *ถามว่า* สมฺมาอาชีโว เลี้ยงชีวิตชอบ เว้นจากมิจฉาชีพนั้นเป็นอย่างไร ?

ข. *ตอบว่า* บางแห่งท่านก็อธิบายไว้ว่า ขายสุรายาพิษ ศัสตราอาวุธ หรือขายสัตว์มีชีวิตต้องเอาไปฆ่า เป็นต้น เหล่านี้แหละเป็นมิจฉาชีพ.

ก. *ถามว่า* ถ้าคนที่ไม่ได้ขายของเหล่านี้เป็น สมฺมาอาชีโว อย่างนั้นหรือ?

ข. *ตอบว่า* ยังเป็นไปไม่ได้ เพราะวิธีโกงของคนมีหลายอย่างนัก เช่น ค้าขายโดยไม่ซื่อ มีการโกงตาชั่งตาเต็ง หรือเอารัดเอาเปรียบอย่างใดอย่างหนึ่ง ในเวลาที่ผู้ซื้อเผลอหรือเขาไว้ใจ รวมความพูดว่าอัธยาศัยของคนที่ไม่ซื่อ คิดเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น เห็นแต่จะได้ สุดแต่จะมีโอกาสจะเป็นเงินหรือของก็ดี ถึงแม้จะไม่ชอบธรรม สุดแต่จะได้เป็นเอาทั้งนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า อาการเหล่านี้ก็เป็นมิจฉาชีพทั้งสิ้น สมฺมาอาชีโว จะต้องเว้นทุกอย่าง เพราะเป็นสิ่งที่คดค้อมได้มาโดยไม่ชอบธรรม.

ก. *ถามว่า* **สมฺมาวายาโม ความเพียรชอบนั้นคือเพียรอย่างไร?**

ข. *ตอบว่า* สังวรปธาน เพียรระวังอกุศลวิตก ๓ ที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ปหานปธาน เพียรละอกุศลวิตก ๓ ที่เกิดขึ้นแล้วให้หายไป ภาวนาปธาน เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น อนุรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วไว้ให้สมบูรณ์.

ก. *ถามว่า* **สมฺมาสติ ระลึกชอบนั้นระลึกอย่างไร?**

ข. *ตอบว่า* **ระลึกอยู่ในสติปัฏฐาน ๔** คือ กายานุปสฺสนา ระลึกถึงกาย เวทนานุปสฺสนา ระลึกถึงเวทนา จิตฺตานุปสฺสนา ระลึกถึงจิต ธมฺมานุปสฺสนา ระลึกถึงธรรม

ก. *ถามว่า* **สมฺมาสมาธิ** ความตั้งใจไว้ชอบ คือตั้งใจไว้อย่างไร จึงจะเป็นสมฺมาสมาธิ?

ข. *ตอบว่า* คือตั้งไว้ในองค์ฌานทั้ง ๔ ที่เรียกว่า ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เหล่านี้แหละเป็นสมฺมาสมาธิ.

ก. *ถามว่า* **สมฺมาสงฺกปฺโป** ความดำริชอบนั้นดำริอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป ดำริออกจากกาม อพฺยาปาทสงฺกปฺโป ดำริไม่พยาบาท อวิหึ สาสงฺกปฺโป ดำริในความไม่เบียดเบียน.

ก. *ถามว่า* สมฺมาวายาโม ก็ละอกุศลวิตก ๓ แล้ว สมฺมาสงฺกปฺโป ทำไมจึงต้องดำริอีกเล่า ?

ข. *ตอบว่า* ต่างกันเพราะ **สมฺมาวายาโมนั้น เป็นแต่เปลี่ยนอารมณ์** เช่น จิตที่ฟุ้งซ่าน หรือเป็นอกุศลก็เลิกนึกเรื่องเก่าเสีย มามีสติระลึกอยู่ในอารมณ์ที่เป็นกุศล จึงสงเคราะห์เข้าในกองสมาธิ **ส่วนสมฺมาสงฺกปฺโป มีปัญญาพิจารณาเห็นโทษ**ของกาม เห็นอานิสงส์ของเนกขัมม จึง

ได้คิดออกจากกามด้วยอาการที่เห็นโทษ หรือเห็นโทษของพยาบาท วิหิงสา เห็นอานิสงส์ของเมตตากรุณา จึงได้คิดละพยาบาทวิหิงสา **การเห็นโทษแลเห็นอานิสงส์เช่นนี้แหละจึงผิดกับ สมฺมาวายาโม** ท่านจึงสงเคราะห์เข้าไว้ในกองปัญญา.

ก. *ถามว่า* **สมฺมทิฏฺฐิ** ความเห็นชอบนั้นคือเห็นอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* คือ เห็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่เรียกว่าอริยสัจ ๔ ความเห็นชอบอย่างนี้แหละ ชื่อว่าสมฺมาทิฏฺฐิ.

ก. *ถามว่า* อริยสัจ ๔ นั้น มีกิจจะต้องทำอะไรบ้าง ?

ข. *ตอบว่า* ตามแบบที่มีมาในธรรมจักร มีกิจ ๓ อย่างใน ๔ อริยสัจรวมเป็น ๑๒ คือ สัจญาณ รู้ว่าทุกข์ กิจญาณ รู้ว่าจะต้องกำหนด กตญาณ รู้ว่ากำหนดเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกข์ สมุทัยจะต้องละ แลได้ละเสร็จแล้ว และรู้ว่าทุกขนิโรธจะต้องทำให้แจ้ง แลได้ทำให้แจ้งเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา จะต้องเจริญ แลได้เจริญเสร็จแล้ว นี่แหละเรียกว่ากิจในอริยสัจทั้ง ๔.

ก. *ถามว่า* ทุกข์นั้นได้แก่สิ่งอะไร?

ข. *ตอบว่า* ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ ธาตุ ๖ นามรูปเหล่านี้เป็นประเภททุกขสัจ.

ก. *ถามว่า* ทุกข์มีหลายอย่างนักจะกำหนดอย่างไรถูก ?

ข. *ตอบว่า* กำหนดอย่างเดียวก็ได้ จะเป็นขันธ์ ๕ หรือ

อายตนะ ๖ หรือธาตุ ๖ นามรูปอย่างใด อย่างหนึ่งก็ได้ ไม่ใช่ว่าจะต้องกำหนดทีละหลายอย่าง แต่ว่าผู้ปฏิบัติควรจะรู้ไว้ เพราะธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา.

ก. *ถามว่า* การที่จะเห็นอริยสัจก็ต้องทำวิปัสสนาด้วยหรือ?

ข. *ตอบว่า* ไม่เจริญวิปัสสนา ปัญญาจะเกิดอย่างไรได้ เมื่อปัญญาไม่มีจะเห็นอริยสัจทั้ง ๔ อย่างไรได้ แต่ที่เจริญวิปัสสนากันอยู่ ผู้ที่อินทรีย์อ่อน ยังไม่เห็นอริยสัจทั้ง ๔ เลย.

ก. *ถามว่า* ขันธ์ ๕ ใครๆ ก็รู้ ทำไมจึงกำหนดทุกข์ไม่ถูก?

ข. *ตอบว่า* **รู้แต่ชื่อ ไม่รู้อาการขันธ์ตามความเป็นจริง** เพราะฉะนั้นขันธ์ ๕ เกิดขึ้นก็ไม่รู้ว่าเกิด ขันธ์ ๕ ดับไปก็ไม่รู้ว่าดับ แลขันธ์มีอาการสิ้นไปเสื่อมไปตามความเป็นจริงอย่างไร ก็ไม่ทราบทั้งนั้น จึงเป็นผู้หลงประกอบด้วยวิปลาส คือไม่เที่ยง ก็เห็นว่าเที่ยง เป็นทุกข์ก็เห็นว่าเป็นสุข เป็นอนัตตาก็เห็นว่าเป็นอัตตาตัวตน เป็นอสุภไม่งามก็เห็นว่าเป็นสุภะงาม เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนสาวก ที่มาแล้ว ในมหาสติปัฏฐานสูตร ให้รู้จักขันธ์ ๕ แลอายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง จะได้กำหนดถูก.

ก. *ถามว่า* ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นมีลักษณะอย่างไร เมื่อเวลาเกิดขึ้นแลดับไป จะได้รู้?

ข. *ตอบว่า* รูปคือธาตุดิน ๑๙ น้ำ ๑๒ ลม ๖ ไฟ ๔ ชื่อว่ามหาภูตรูป เป็นรูปใหญ่แลอุปาทายรูป ๒๔ เป็นรูปที่ละเอียด ซึ่งอาศัยอยู่ในมหาภูตรูป ๔ เหล่านี้ ชื่อว่ารูป แต่จะแจงให้ละเอียดก็มากมาย เมื่ออยากทราบให้ละเอียด ก็จงไปดูเอาในแบบเถิด.

ก. *ถามว่า* **ก็เวทนานั้นได้แก่สิ่งอะไร?**

ข. *ตอบว่า* **ความเสวยอารมณ์ ซึ่งเกิดประจำอยู่ในรูปนี้แหละ** คือบางคราวก็เสวยอารมณ์เป็นสุข บางคราวก็เสวยอารมณ์เป็นทุกข์ บางคราวก็ไม่ทุกข์ไม่สุข นี่แหละเรียกว่าเวทนา ๓ ถ้าเติมโสมนัสโทมนัส ก็เป็นเวทนา ๕.

ก. *ถามว่า* โสมนัสโทมนัสเวทนา ดูเป็นชื่อของกิเลส ทำไมจึงเป็นขันธ์ ?

ข. *ตอบว่า* **เวทนามี ๒ อย่าง คือกายิกะเวทนาๆ ซึ่งเกิดทางกาย ๑ เจตสิกเวทนาๆ ซึ่งเกิดทางใจ ๑ สุขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นสุข ทุกขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นทุกข์ ๒ อย่างนี้เกิดทางกาย โสมนัสโทมนัสอทุกขมสุขเวทนา ๓ อย่างนี้เกิดทางใจไม่ใช่กิเลส** คือ เช่นกับบางคราวอยู่ดีๆ ก็มีความสบายใจ โดยไม่ได้อาศัยความรักความชอบก็มี หรือบางคราวไม่อาศัยโทสะหรือปฏิฆะไม่สบายใจขึ้นเอง เช่นคนเป็นโรคหัวใจหรือโรคเส้นประสาทก็มี อย่างนี้เป็นขันธ์แท้ ต้องกำหนดรู้ว่าเป็น

ทุกข์ เมื่อเวทนาอย่างใด อย่างหนึ่งปรากฏขึ้น นั่นแหละเป็นความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เมื่อเวทนาเหล่านั้นดับหายไป เป็นความดับไปแห่งเวทนา นี่แหละเป็นขันธ์แท้ เป็นประเภททุขสัจ.

ก. *ถามว่า* เวทนานั้นอาศัยอะไรจึงเกิดขึ้น?

ข. *ตอบว่า* อาศัยอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ กระทบกันเข้า ชื่อว่าผัสสะ เป็นที่เกิดแห่งเวทนา

ก. *ถามว่า* อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนาที่เกิดแต่ผัสสะ ๖ ก็ไม่ใช่กิเลส เป็นประเภททุกข์ทั้งนั้นไม่ใช่หรือ ?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว

ก. *ถามว่า* แต่ทำไมคนเราเมื่อเวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรสหรือถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้รับอารมณ์ด้วยใจ ก็ย่อมได้เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ใช่หรือ ก็อายตนะแลผัสส เวทนาก็ไม่ใช่กิเลส แต่ทำไมคนเราจึงเกิดกิเลส และความอยากขึ้นได้เล่า ?

ข. *ตอบว่า* เพราะไม่รู้ว่าเป็นขันธ์แลอายตนะ แลผัสส เวทนาสำคัญว่าเป็นผู้เป็นคนเป็นจริงเป็นจัง จึงได้เกิดกิเลสและความอยาก เพราะฉะนั้น **พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงไว้ในฉักกะสูตรว่า บุคคลเมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้นก็ปล่อยให้ราคานุสัยตามนอน ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็**

ปล่อยให้ปฏิฆานุสัยตามนอน อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้อวิชชานุสัยตามนอน การทำที่สุดแห่งทุกข์ในชาตินี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้เป็นได้ ***ถ้าบุคคลเมื่อเวทนาทั้ง ๓ เกิดขึ้น ก็ไม่ปล่อยให้อนุสัยทั้ง ๓ ตามนอน การทำที่สุดแห่งทุกข์ในชาตินี้มีฐานะที่มีได้เป็นได้ นี่ก็เท่ากับตรัสไว้เป็นคำตายตัวอยู่แล้ว.***

ก. *ถามว่า* จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่ให้อนุสัยทั้ง ๓ ตามนอน ?

ข. *ตอบว่า* **ก็ต้องมีสติทำความรู้สึกตัวไว้ แลมีสัมปชัญญะ ความรู้รอบคอบในอายตนะ แลผัสสเวทนาตามความเป็นจริงอย่างไร อนุสัยทั้ง ๓ จึงจะไม่ตามนอน** สมด้วยพระพุทธภาษิตในโสฬสปัญหาที่ ๑ ตรัสตอบอชิตะมานพว่า **สติ เตสํนิวารณํ สติเป็นดุจทำนบเครื่องปิดกระแสเหล่านั้น** ปญฺญาเยเตปิถิยฺยเร **กระแสเหล่านั้นอันผู้ปฏิบัติจะละเสียได้ด้วยปัญญา** แต่ในที่นั้นท่านประสงค์ละตัณหา แต่อนุสัยกับตัณหาก็เป็นกิเลสประเภทเดียวกัน.

ก. *ถามว่า* เวทนาเป็นขันธ์แท้ เป็นทุกขสัจไม่ใช่กิเลส แต่ในปฏิจจสมุปบาท ทำไมจึงมี เวทนาปจฺจยาตัณหา เพราะเหตุอะไร?

ข. *ตอบว่า* **เพราะไม่รู้จักเวทนาตามความเป็นจริง**

เมื่อเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เวทนาที่เป็นสุขก็ชอบเพลิดเพลินอยากได้ หรือให้คงอยู่ไม่ให้หายไปเสีย เวทนาที่เป็นทุกข์ไม่ดีมีมา ก็ไม่ชอบประกอบด้วยปฏิฆะ อยากผลักไสไล่ขับให้หายไปเสียทุกขมสุขเวทนา ที่มีมาก็ไม่รู้อวิชชานุสัยจึงตามนอน สมด้วยพระพุทธภาษิตในโสฬสปัญหาที่ ๑๓ ที่ อุทยะมานพทูลถามว่า กถํ สตสฺส จรโตวิญฺญาณํอุปรุชฺฌติ เมื่อบุคคลประพฤติมีสติอย่างไร ปฏิสนธิวิญญาณจึงจะดับ ตรัสตอบว่า

อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ เวทนํ นาภินนฺทโต

เมื่อบุคคลไม่เพลิดเพลินยิ่ง ซึ่งเวทนาทั้งภายในแลภายนอก

อวํ สตสฺส จรโต วิญฺญาณํ อุปรุปชฺฌติ

ประพฤติมีสติอยู่อย่างนี้ ปฏิสนธิวิญญาณจึงจะดับ.

ก. *ถามว่า* เวทนาอย่างไรชื่อว่าเวทนาภายนอก เวทนาอย่างไรชื่อว่าเวทนาภายใน?

ข. *ตอบว่า* เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตะสัมผัส ฆานะสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส ๕ อย่างนี้ ชื่อว่า **เวทนาที่เป็นภายนอก** เวทนาที่เกิดในฌาน เช่น ปีติหรือสุขเป็นต้น ชื่อว่า **เวทนาภายใน** เกิดแต่มโนสัมผัส.

ก. *ถามว่า* ปีติแลสุขก็เป็นเวทนาด้วยหรือ?

ข. *ตอบว่า* ปีติแลสุขนั้นเกิดขึ้นเพราะความสงบ อาศัยความเพียรของผู้ปฏิบัติ ในคิริมานนทสูตร อานาปานสติ หมวดที่ ๕ กับที่ ๖ ท่านสงเคราะห์เข้าในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะฉะนั้น
ปีติแลสุขจึงจัดเป็นเวทนาภายในได้.

ก. *ถามว่า* ที่เรียกว่านิรามิสเวทนา เสวยเวทนาไม่มีอามิส คือไม่เจือกามคุณ เห็นจะเป็นเวทนาที่เกิดขึ้นจากจิตที่สงบนี้เอง แต่ถ้าเช่นนั้นความยินดีใน รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ ที่เรียกว่ากามคุณ ๕ เวทนาที่เกิดคราวนั้น ก็เป็นอามิสเวทนา ถูกไหม?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว.

ก. *ถามว่า* ส่วนเวทนาข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วนสัญญาขันธ์ ความจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโผฏฐัพพะ จำธัมมารมณ์ ๖ อย่างนี้ มีลักษณะอย่างไร เมื่อรูปสัญญาความจำรูปเกิดขึ้นนั้น มีอาการเช่นไร แลเวลาที่ความจำรูปดับไป มีอาการเช่นไร ข้าพเจ้าอยากทราบ เพื่อจะได้กำหนดถูก?

ข. *ตอบว่า* คือเราได้เห็นรูปคน หรือรูปของอย่างไร อย่างหนึ่งแล้วมานึกขึ้น รูปคนหรือรูปของเหล่านั้นก็มาปรากฏขึ้นในใจ เหมือนอย่างได้เห็นจริงๆ นี่เรียกว่าความจำรูป.

ก. *ถามว่า* ยังไม่เข้าใจดี ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ขาวอีกสักหน่อย ?

ข. *ตอบว่า* เช่นกับเมื่อเช้านี้ เราได้พบคนที่รู้จักกันหรือได้พูดกัน ครั้นคนนั้นไปจากเราแล้ว เมื่อเรานึกถึงคนนั้น รูปร่างคนนั้นก็ปรากฏชัดเจนเหมือนเวลาที่พบกัน หรือได้เห็นของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ เมื่ อเวลานึกขึ้นก็เห็นสิ่งนั้นชัดเจนเหมือนอย่างเวลาที่เห็นรวมเป็น ๒ อย่าง คือ อุปาทินนกรูป รูปที่มีวิญญาณ เช่น รูปคนหรือรูปสัตว์ อนุปาทินนกรูป รูปที่ไม่มีวิญญาณครอง ได้แก่สิ่งของต่างๆ หรือต้นไม้ดิน หิน กรวด.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นคนเป็นก็เป็นรูปที่มีวิญาณ คนตายก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ อย่างนั้นหรือ?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว น่าสลดใจ ชาติเดียวเป็นได้ ๒ อย่าง.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นสัญญาก็เป็นเรื่องของอดีตทั้งนั้น ไม่ใช่ปัจจุบัน?

ข. *ตอบว่า* **อารมณ์นั้นเป็นอดีต แต่เมื่อความจำปรากฏขึ้นในใจ เป็นสัญญาปัจจุบันนี่แหละ เรียกว่าสัญญาขันธ์.**

ก. *ถามว่า* ถ้าไม่รู้จักสัญญา เวลาที่ความจำรูปคนมาปรากฏขึ้นในใจ ก็ไม่รู้ว่าสัญญาของตัวเอง สำคัญว่าเป็นคนจริง ๆ หรือความจำรูปที่ไม่มีวิญญาณมาปรากฏขึ้นในใจ ก็ไม่รู้ว่าสัญญาสำคัญว่าเป็นสิ่งเป็นของจริงๆ เมื่อเป็นเช่นนี้จะมีโทษอย่างไรบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ?

ข. *ตอบว่า* มีโทษมาก เช่นนึกถึงคนที่รัก รูปร่างของคนที่รักก็มาปรากฏกับใจ กามวิตกที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม หรือนึกถึงคนที่โกรธกัน รูปร่างของคนที่โกรธกันนั้นก็มาปรากฏชัดเจนเหมือนได้เห็นจริงๆ พยาบาทวิตกที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม หรือนึกถึงสิ่งของที่สวยๆ งามๆ รูปร่างสิ่งของเหล่านั้นก็มาปรากฏในใจ เกิดความชอบใจบ้าง แหละอยากได้บ้าง เพราะไม่รู้ว่าสัญญาขันธ์ของตัวเองสำคัญว่าสิ่งทั้งปวงเป็นจริงเป็นจังไปหมด ที่แท้ก็เหลวทั้งนั้น.

ก. *ถามว่า* ก็ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา มีลักษณะอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* เมื่อความจำรูปอย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งความจำรูป เมื่อความจำรูปเหล่านั้น ดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งความจำรูป.

ก. *ถามว่า* ความจำเสียงนั้น มีลักษณะอย่างไร ?

ข. *ตอบว่า* เช่นเวลาเราฟังเทศน์ เมื่อพระเทศน์จบแล้ว เรานึกขึ้นจำได้ว่าท่านแสดงว่าอย่างนั้นๆ หรือมีคนมาพูดเล่าเรื่องอะไรๆ ให้เราฟัง เมื่อเขาพูดเสร็จแล้ว เรานึกขึ้นจำถ้อยคำนั้นได้ นี่เป็นลักษณะของความจำเสียง เมื่อความจำเสียงปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งความ

จำเสียง เมื่อความจำเสียงเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไป แห่งสัททสัญญา.

ก. *ถามว่า* คันธสัญญาความจำกลิ่น มีลักษณะอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* เช่นกับเราเคยได้กลิ่นหอมดอกไม้หรือน้ำอบหรือกลิ่นเหม็นอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ เมื่อนึกขึ้นก็จำกลิ่นหอมกลิ่นเหม็นเหล่านั้นได้ นี่เป็นความเกิดขึ้นของความจำกลิ่น เมื่อความจำกลิ่นเหล่านั้นหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งคันธสัญญา.

ก. *ถามว่า* รสสัญญา ความจำรสนั้น มีลักษณะอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* ความจำรสนั้น เมื่อเรารับประทานอาหารมีรสเปรี้ยว หวาน จืด เค็ม หรือขม เป็นต้น เมื่อรับประทานเสร็จแล้ว นึกขึ้นก็จำรสเหล่านั้นได้อย่างนี้เรียกว่า ความจำรส เมื่อความจำรสปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งรสสัญญา เมื่อความจำรสเหล่านั้นดับหายไปจากใจเป็นความดับไปแห่งรสสัญญา.

ก. *ถามว่า* โผฏฐัพพสัญญานั้นมีลักษณะอย่างไร ?

ข. *ตอบว่า* ความจำเครื่องกระทบทางกาย เช่นเราเดินไปเหยียบหนาม ถูกหนามยอก หรือถูกต้องเย็นร้อนอ่อนแข็งอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อนึกขึ้นจำความถูกต้องกระทบทางกายเหล่านั้น ได้ชื่อว่าโผฏฐัพพสัญญา.

ก. *ถามว่า* เช่นเมื่อกลางวันนี้เราเดินทางไปถูกแดดร้อนจัด ครั้นกลับมาถึงบ้าน นึกถึงที่ไปถูกแดดมานั้น ก็จัดได้ว่าวันนั้น เราไปถูกแดดร้อนอย่างนี้เป็นโผฏฐัพพสัญญาถูกไหม ?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว สิ่งใดสิ่งหนึ่งมากระทบถูกต้องทางกาย เมื่อเรานึกคิดถึงอารมณ์เหล่านั้นจำได้ เป็นโผฏฐัพพสัญญาทั้งนั้น เมื่อความจำโผฏฐัพพสัญญาเกิดขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งโผฏฐัพพสัญญา เมื่อความจำเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งโผฏฐัพพสัญญา.

ก. *ถามว่า* ธัมมสัญญามีลักษณะอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* ธัมมสัญญา ความจำธัมมารมณ์นั้นละเอียดยิ่งกว่าสัญญา ๕ ที่ได้อธิบายมาแล้ว.

ก. *ถามว่า* ธัมมารมณ์นั้นได้แก่สิ่งอะไร?

ข. *ตอบว่า* เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ ๓ อย่างนี้ชื่อว่าธัมมารมณ์ เช่นเราได้เสวยเวทนาที่เป็นสุขหรือที่เป็นทุกข์ไว้ แลเวทนาเหล่านั้นดับไปแล้ว นึกขึ้นจำได้อย่างนี้ชื่อว่าความจำเวทนา หรือเราเคยท่องบ่นอะไรๆ จะจำได้มากก็ตามหรือจำได้น้อยก็ตาม เมื่อความจำเหล่านั้นดับไป พอนึกขึ้นถึงความจำเก่าก็มาเป็นสัญญาปัจจุบันขึ้นอย่างนี้เรียกว่าความจำสัญญา หรือเราคิดนึกเรื่องอะไรๆ

ขึ้นเองด้วยใจ เมื่อความคิดเหล่านั้นดับไป พอเรานึกเรื่องอะไรๆ ขึ้นเองด้วยใจ ก็จำเรื่องนั้นได้ นี่เรียกว่า ความจำสังขารขันธ์ ความจำเรื่องราวของเวทนา สัญญา สังขาร เหล่านี่แหละชื่อว่า ธัมมสัญญา ความจำธัมมารมณ์ เมื่อความจำธัมมารมณ์มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งธัมมสัญญา เมื่อความจำธัมมารมณ์เหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งธัมมสัญญา.

ก. *ถามว่า* แหมช่างซับซ้อนกันจริง ๆ จะสังเกตอย่างไรถูก?

ข. *ตอบว่า* ถ้ายังไม่รู้จักอาการขันธ์ ก็สังเกตไม่ถูก ถ้ารู้จักแล้วก็สังเกตได้ง่าย เหมือนคนที่รู้จักตัวแล รู้จักชื่อกัน ถึงจะพบหรือเห็นกันมากๆ คนก็รู้จักได้ทุกๆ คน ถ้าคนที่ไม่เคยรู้จักตัวหรือรู้จักชื่อกันมาแต่คนเดียวก็ไม่รู้จักว่า ผู้นั้นคือใคร สมด้วยพระพุทธภาษิต ในคุหัฏฐกสูตรหน้า ๓๙๕ ที่ว่า สญฺญํ ปริญฺญา วิตเรยฺย โอฆํ **สาธุชนมากำหนดรอบรู้สัญญาแล้วจะพึงข้ามโอฆะได้**.

ก. *ถามว่า* สังขารขันธ์คืออะไร?

ข. *ตอบว่า* **สังขารขันธ์คือความคิดความนึก**.

ก. *ถามว่า* สังขารขันธ์เป็นทุกขสัจหรือเป็นสมุทัย?

ข. *ตอบว่า* เป็นทุกขสัจ ไม่ใช่สมุทัย.

ก. *ถามว่า* ก็สังขารขันธ์ตามแบบอภิธัมมสังคหะ ท่าน

แจกไว้ว่า มีบาปธรรม ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕ อัญญสมนา ๑๓ รวมเป็นเจตสิก ๕๒ ดวงนั้น ดูมีทั้งบุญทั้งบาป และไม่ใช่บุญไม่ใช่บาปปนกัน ทำไมจึงเป็นทุกขสัจอย่างเดียว ข้าพเจ้ายังฉงนนัก?

ข. *ตอบว่า* อัญญสมนา ๑๓ ยกเวทนาสัญญาออกเสีย ๒ ขันธ์ เหลืออยู่ ๑๑ นี่แหละเป็นสังขารขันธ์แท้ จะต้องกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนบาปธรรม ๑๔ นั้น เป็นสมุทัยอาศัยสังขารขันธ์เกิดขึ้น เป็นส่วนปหาตัพพธรรม จะต้องละ ส่วนโสภณเจตสิก ๒๕ นั้นเป็นภาเวตัพพธรรมจะต้องเจริญ เพราะฉะนั้นบาปธรรม ๑๔ กับโสภณเจตสิก ๒๕ ไม่ใช่สังขารแท้ เป็นแต่อาศัยสังขารขันธ์เกิดขึ้น จึงมีหน้าที่จะต้องละแลต้องเจริญ **ความคิดความนึกอะไรๆ ที่มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งสังขารขันธ์ ความคิดความนึกเหล่านั้นดับหายไปจากใจ ก็เป็นความดับไปแห่งสังขารขันธ์.**

ก. *ถามว่า* วิญญาณขันธ์ที่รู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ๖ อย่างนี้ มีลักษณะอย่างไร และเวลาเกิดขึ้นแลดับไปมีอาการอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* คือ ตา ๑ รูป ๑ กระทบกันเข้า เกิดความรู้ทางตา เช่นกับเราได้เห็นคนหรือสิ่งของอะไรๆ ก็รู้ได้คนนั้นคนนี้ หรือสิ่งนั้นสิ่งนี้ ชื่อว่าจักขุวิญญาณ เมื่อรูปมา

ปรากฏกับตา เกิดความรู้ทางตาเป็นความเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณ เมื่อความรู้ทางตาดับหายไป เป็นความดับไปแห่งจักขุวิญญาณ หรือความรู้ทางหู รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้โผฏฐัพพะทางกายมาปรากฏขึ้น ก็เป็นความเกิดขึ้นแห่งโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ เมื่อความรู้ ทางหู จมูก ลิ้น กาย หายไป ก็เป็นความดับไปแห่งโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ เมื่อใจกับธัมมารมณ์มากระทบกันเข้าเกิดความรู้ทางใจเรียกว่า มโนวิญญาณ.

ก. *ถามว่า* ใจนั้นได้แก่สิ่งอะไร?

ข. *ตอบว่า* ใจนั้นเป็นเครื่องรับธัมมารมณ์ให้เกิดความรู้ทางใจ เหมือนอย่างตาเป็นเครื่องรับรูปให้เกิดความรู้ทางตา.

ก. *ถามว่า* รู้เวทนา รู้สัญญา รู้สังขารนั้น รู้อย่างไร ?

ข. *ตอบว่า* รู้เวทนานั้น เช่นสุขเวทนาเป็นปัจจุบันเกิดขึ้นก็รู้ว่าเป็นสุข หรือทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็รู้ว่าเป็นทุกข์ อย่างนี้แลรู้เวทนา หรือสัญญาใดมาปรากฏขึ้นในใจ จะเป็นความจำรูปหรือความจำเสียงก็ดี ก็รู้สัญญานั้น อย่างนี้เรียกว่ารู้สัญญาหรือความคิดเรื่องอะไรๆ ขึ้น ก็รู้ไปในเรื่องนั้นอย่างนี้ รู้สังขาร ความรู้เวทนา สัญญา สังขาร ๓ อย่างนี้ ต้องรู้ทางใจ เรียกว่า มโนวิญญาณ.

ก. *ถามว่า* มโนวิญญาณ ความรู้ทางใจก็เหมือนกันกับธรรมสัญญา ความจำธัมมารมณ์อย่างนั้นหรือ เพราะนี่ก็รู้ว่าเวทนา สัญญา สังขาร นั่นก็จำเวทนา สัญญา สังขาร ?

ข. *ตอบว่า* ต่างกัน เพราะสัญญานั้นจำอารมณ์ที่ล่วงแล้ว แต่ตัวสัญญาเอง เป็นสัญญา ปัจจุบัน ส่วนมโนวิญญาณนั้นรู้เวทนา สัญญา สังขารที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เมื่อความรู้เวทนา สัญญา สังขาร มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งมโนวิญญาณ เมื่อความรู้ เวทนา สัญญา สังขาร ดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งมโนวิญญาณ.

ก. *ถามว่า* เช่นผงเข้าตา รู้ว่าเคืองตา เป็นรู้ทางตาใช่ไหม?

ข. *ตอบว่า* ไม่ใช่ เพราะรู้ทางตานั้น หมายถึงรูปที่มากระทบกัน ตาเกิดความรู้ขึ้น ส่วนผงเข้าตานั้นเป็นกายสัมผัส ต้องเรียกว่ารู้โผฏฐัพพะ เพราะตานั้นเป็นกาย ผงนั้นเป็น โผฏฐัพพะ เกิดความรู้ขึ้น ชื่อว่ารู้ทางกาย ถ้าผงเข้าตาคนอื่น เขาวานเราไปดู เมื่อเราได้เห็นผงเกิดความรู้ขึ้น ชื่อว่ารู้ทางตา.

ก. *ถามว่า* สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจได้ความในเรื่องนี้ชัดเจนดีแล้ว แต่ขันธ์ ๕ นั้นยังไม่ได้ความว่าจะเกิดขึ้นทีละอย่างสองอย่าง หรือว่าต้องเกิดพร้อมกันทั้ง ๕ ขันธ์

ข. *ตอบว่า* ต้องเกิดพร้อมกันทั้ง ๕ ขันธ์.

ก. *ถามว่า* ขันธ์ ๕ ที่เกิดพร้อมกันนั้น มีลักษณะอย่างไร? และความดับไปมีอาการอย่างไร ? ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ขาวสักหน่อย

ข. *ตอบว่า* เช่น เวลาเรานึกถึงรูปคนหรือรูปสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่ง อาการที่นึกขึ้นนั้นเป็นลักษณะของสังขารขันธ์ รูปร่างหรือสิ่งของเหล่านั้นมาปรากฏขึ้นในใจ นี่เป็นลักษณะของมโนวิญญาณ สุขหรือทุกข์หรืออุเบกขาที่เกิดขึ้นในคราวนั้น นี่เป็นลักษณะของเวทนา มหาภูตรูป หรืออุปาทายรูปที่ปรากฏอยู่นั้น เป็นลักษณะของรูป อย่างนี้เรียกว่าความเกิดขึ้นแห่งขันธ์พร้อมกันทั้ง ๕ เมื่ออาการ ๕ อย่างเหล่านั้นดับไปเป็นความดับไปแห่งขันธ์ทั้ง ๕.

ก. *ถามว่า* ส่วนนามทั้ง ๔ เกิดขึ้นและดับไปพอจะเห็นด้วย แต่ที่ว่ารูปดับไปนั้นยังไม่เข้าใจ ?

ข. *ตอบว่า* ส่วนรูปนั้นมีความแปรปรวนอยู่เสมอ เช่นของเก่าเสื่อมไป ของใหม่เกิดแทนแต่ทว่าไม่เห็นเอง เพราะรูปสันตติ รูปที่ติดต่อเนื่องกันบังเสีย จึงแลไม่เห็น แต่ก็ลองนึกดูถึงรูปตั้งแต่เกิดมาจนถึงวันนี้ เปลี่ยนไปแล้วสักเท่าไร ถ้ารูปไม่ดับก็คงไม่มีเวลาแก่ แลเวลาตาย.

ก. *ถามว่า* ถ้าเราจะสังเกตขันธ์ ๕ ว่า เวลาเกิดขึ้นแลดับไปนั้น จะสังเกตอย่างไรจึงจะเห็นได้ แลที่ว่าขันธ์สิ้นไป

เสื่อมไปนั้นมีลักษณะอย่างไร เพราะว่าเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดขึ้นได้อีก ดูเป็นของคงที่ไม่เห็นมีความเสื่อม?

ข. *ตอบว่า* พูดกับคนที่ไม่เคยเห็นความจริงนั้น ช่างน่าขันเสียเหลือเกิน ***วิธีสังเกตขันธ์ ๕*** นั้น ก็ต้องศึกษาให้รู้จักอาการขันธ์ตามความเป็นจริง แล้วก็มีสติสงบความคิดอื่นเสียหมดแล้ว จนเป็นอารมณ์อันเดียวที่เรียกว่าสมาธิ ในเวลานั้นความคิดอะไรๆ ไม่มีแล้ว ส่วนรูปนั้นหมายลมหายใจ ส่วนเวทนาก็มีแต่ปีติหรือสุข ส่วนสัญญาก็เป็นธรรม สัญญาอย่างเดียว ส่วนสังขารเวลานั้นเป็นสติกับสมาธิ หรือวิตกวิจารอยู่ ส่วนวิญญาณก็เป็นแต่ความรู้อยู่ในเรื่องที่สงบนั้น ในเวลานั้นขันธ์ ๕ เข้าไปรวมอยู่เป็นอารมณ์เดียว ในเวลานั้นต้องสังเกตอารมณ์ปัจจุบัน ที่ปรากฏอยู่เป็นความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ พออารมณ์ปัจจุบันนั้นดับไป เป็นความดับไปแห่งนามขันธ์ ส่วนรูปนั้นเช่นลมหายใจออกมาแล้วพอหายใจกลับเข้าไป ลมหายใจออกนั้นก็ดับไปแล้ว ครั้นกลับมาหายใจออกอีก ลมหายใจเข้าก็ดับไปแล้ว นี่แหละเป็นความดับไปแห่งขันธ์ทั้ง ๕ แล้วปรากฏขึ้นมาอีก ก็เป็นความเกิดขึ้นทุกๆ อารมณ์ แลขันธ์ ๕ ที่เกิดขึ้นดับไป ไม่ใช่ดับไปเปล่าๆ รูป ชีวิตินทรีย์ ความเป็นอยู่ของรูปขันธ์ อรูปชีวิตินทรีย์ ความเป็นอยู่ของนามขันธ์ทั้ง ๔ เมื่ออารมณ์ดับไปครั้งหนึ่ง ชีวิตแลอายุของขันธ์ทั้ง ๕ ก็สิ้นไปหมดไปทุกๆ อารมณ์.

ก. *ถามว่า* **วิธีสังเกตอาการขันธ์ที่สิ้นไปเสื่อมไปนั้นหมายเอาหรือคิดเอา?**

ข. *ตอบว่า* **หมายเอาก็เป็นสัญญา คิดเอาก็เป็นเจตนา เพราะฉะนั้นไม่ใช่หมายไม่ใช่คิด *ต้องเข้าไปเห็นความจริงที่ปรากฏเฉพาะหน้า จึงจะเป็นปัญญาได้.***

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นจะดูความสิ้นไปเสื่อมไปของขันธ์ทั้ง ๕ มิต้องตั้งพิธีทำใจให้เป็นสมาธิทุกคราวไปหรือ?

ข. *ตอบว่า* ถ้ายังไม่เคยเห็นความจริง ก็ต้องตั้งพิธีเช่นนี้ร่ำไป ถ้าเคยเห็นความจริงเสียแล้ว ก็ไม่ต้องตั้งพิธีทำใจให้เป็นสมาธิทุกคราวก็ได้ แต่พอมีสติขึ้น ความจริงก็ปรากฏ เพราะเคยเห็นแลรู้จักความจริงเสียแล้ว เมื่อมีสติรู้ตัวขึ้นมาเวลาใด ก็เป็นสมถวิปัสสนากำกับกันไปทุกคราว.

ก. *ถามว่า* ที่ว่าชีวิตแลอายุของขันธ์สิ้นไปเสื่อมไปนั้น คือสิ้นไปเสื่อมไปอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* เช่นเราจะมีลมหายใจอยู่ได้สัก ๑๐๐ หน ก็จะตาย ถ้าหายใจเสียหนหนึ่งแล้ว ก็คงเหลืออีก ๙๙ หน หรือเราจะคิดจะนึกอะไรได้สัก ๑๐๐ หน เมื่อคิดนึกเสียหนหนึ่งแล้ว ก็คงเหลือ ๙๙ หน ถ้าเป็นคนอายุยืน ก็หายใจอยู่ได้มากหน หรือคิดนึกอะไรๆ อยู่ได้มากหน ถ้าเป็นคนอายุสั้นก็มีลมหายใจและคิดนึกอะไรๆ อยู่ได้น้อยหน ที่สุดก็หมดลงวันหนึ่ง เพราะจะต้องตายเป็นธรรมดา.

ก. *ถามว่า* ถ้าเราจะหมายจะคิดอยู่ในเรื่องความจริงของขันธ์ อย่างนี้จะเป็นปัญหาไหม ?

ข. *ตอบว่า* ถ้าคิดเอาหมายเอา ก็เป็นสมถะ ที่เรียกว่ามรณัสสติ เพราะปัญญานั้นไม่ใช่เรื่องหมายหรือเรื่องคิด เป็นเรื่องของความเห็นอารมณ์ปัจจุบันที่ปรากฏ เฉพาะหน้าราวกับตาเห็นรูปจึงจะเป็นปัญญา.

ก. *ถามว่า* เมื่อจิตสงบแล้ว ก็คอยสังเกตดูอาการขันธ์ที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เพื่อจะให้เห็นความจริง นั่นเป็นเจตนาใช่ไหม?

ข. *ตอบว่า* เวลานั้นเป็นเจตนาจริงอยู่ แต่ความจริงก็ยังไม่ปรากฏ เวลาที่ความจริงปรากฏขึ้นนั้นพ้นเจตนาทีเดียว ไม่มีเจตนาเลย เป็นความเห็นที่เกิดขึ้นเป็นพิเศษ ต่อจากจิตที่สงบแล้ว.

ก. *ถามว่า* จิตคู่กับเจตสิก ใจคู่กับธัมมารมณ์ มโนธาตุคู่กับธรรมธาตุ ๓ คู่นี้เหมือนกันหรือ ต่างกัน?

ข. *ตอบว่า* เหมือนกัน เพราะว่าจิต กับมโนธาตุกับใจนั้นอย่างเดียวกัน ส่วนใจนั้นเป็นภาษาไทย ภาษาบาลี ท่านเรียกว่ามโน เจตสิกนั้นก็ได้แก่เวทนา สัญญา สังขาร ธัมมารมณ์นั้นก็ คือ เวทนา สัญญา สังขาร ธรรมธาตุนั้นก็คือเวทนา สัญญา สังขาร.

ก. *ถามว่า* ใจนั้นทำไมจึงไม่ใคร่ปรากฏ เวลาที่สังเกตดูก็

เห็นแต่เหล่าธัมมารมณ์ คือเวทนาบ้าง สัญญาบ้าง สังขารบ้าง มโนวิญญาณความรู้ทางใจ เพราะเหตุไร ใจจึงไม่ปรากฏเหมือนเหล่าธัมมารมณ์ กับมโนวิญญาณ?

ข. *ตอบว่า* ใจนั้นเป็นของละเอียด เห็นได้ยาก พอพวกเจตสิกธรรมที่เป็นเหล่าธัมมารมณ์มากระทบเข้าก็เกิดมโนวิญญาณ ถูกผสมเป็นมโนสัมผัสเสียทีเดียว จึงแลไม่เห็นมโนธาตุได้.

ก. *ถามว่า* อุเบกขาในจตุตถฌาน เป็นอทุกขมสุขเวทนาใช่หรือไม่?

ข. *ตอบว่า* ไม่ใช่ อทุกขมสุขเวทนา นั้นเป็นเจตสิกธรรมส่วนอุเบกขาในจตุตถฌานนั้นเป็นจิต.

ก. *ถามว่า* สังโยชน์ ๑๐ นั้น คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพัตตปรามาส กามราคะ พยาบาท รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา ที่แบ่งเป็น สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ เบื้องบน ๕ นั้น ก็ส่วนสักกายทิฐิที่ท่านแจกไว้ ตามแบบขันธ์ละ ๔ รวม ๕ ขันธ์ เป็น ๒๐ ที่ว่าย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนว่ามีรูปบ้าง ย่อมเห็นรูป ในตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนในรูปบ้าง ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนว่ามี เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ย่อมเห็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในตัวตนบ้าง

ย่อมเห็นตัวตนในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ถ้าฟังดูท่านที่ละสักกายทิฐิได้แล้ว ดูไม่เป็นตัวเป็นตน แต่ทำไมพระโสดาบัน ก็ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว สังโยชน์ยังอยู่อีกถึง ๗ ข้าพเจ้าฉงนนัก?

ข. *ตอบว่า* สักกายทิฏฐิ ที่ท่านแปลไว้ตามแบบ ใครๆ ฟังก็ไม่ใคร่เข้าใจ เพราะท่านแต่ก่อน ท่านพูดภาษามคธกัน ท่านเข้าใจได้ความกันดี ส่วนเราเป็นไทย ถึงแปลแล้วก็จะไม่เข้าใจ ของท่าน จึงลงความเห็นว่าไม่เป็นตัวเป็นตนเสีย ดูออกจะแรงมากไป ควรจะนึกถึง พระโกณฑัญญะในธัมมจักร ท่านได้เป็นโสดาบันก่อนคนอื่น ท่านได้ความเห็นว่า ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมีความดับเป็นธรรมดา แลพระสารีบุตรพบพระอัสสชิ ได้ฟังอริยสัจย่อว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุ ตถาคโต เตสญฺจ โย นิโรโธ จ เอวํวาที มหาสมโณ

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุของธรรมเหล่านั้น และความดับของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติกล่าวอย่างนี้ ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรมละสักกายทิฐิได้.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นท่านก็เห็นความจริงของปัญจขันธ์

ถ่ายความเห็นผิด คือทิฏฐิวิปลาสเสียได้ ส่วนสีลัพพัตกับวิจิกิจฉา ๒ อย่างนั้น ทำไมจึงหมดไปด้วย?

ข. *ตอบว่า* สักกายทิฏฐินั้น เป็นเรื่องของความเห็นผิด ถึงสีลัพพัตก็เกี่ยวกับความเห็นว่าสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกจะให้ดีให้ชั่วได้ วิจิกิจฉานั้น เมื่อผู้ที่ยังไม่เคยเห็นความจริง ก็ต้องสงสัยเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นท่านที่ได้ดวงตาเห็นธรรมคือเห็นความจริงของสังขารทั้งปวง ส่วนสีลัพพัตนั้น เพราะความเห็นของท่านตรงแล้วจึงเป็นอจลสัทธา ไม่เห็นไปว่าสิ่งอื่นนอกจากกรรมที่เป็นกุศลแลอกุศล จะให้ดีให้ชั่วได้ จึงเป็นอันละสีลัพพัตอยู่เอง เพราะสังโยชน์ ๓ เป็นกิเลสประเภทเดียวกัน.

ก. *ถามว่า* ถ้าตอบสังโยชน์ ๓ อย่างนี้แล้ว มิขัดกันกับสักกายทิฏฐิตามแบบที่ว่า ไม่เป็นตัวเป็นตนหรือ?

ข. *ตอบว่า* คำที่ว่าไม่เป็นตัวเป็นตนนั้น เป็นเรื่องที่เข้าใจเอาเองต่างหาก เช่น กับพระโกณฑัญญะ เมื่อฟังธรรมจักร ท่านก็ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว ทำไมจึงต้องฟังอนัตตลักขณะสูตรอีกเล่า นี่ก็ส่อให้เห็นได้ว่าท่านผู้ที่ละสักกายทิฏฐิได้นั้น คงไม่ใช่เห็นว่าไม่เป็นตัวเป็นตน.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นที่ว่าเห็นอนัตตา ก็คือเห็นว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนอย่างนั้นหรือ?

ข. *ตอบว่า* อนัตตาในอนัตตลักขณะสูตรที่พระพุทธเจ้า

ทรงชักพระปัญจวัคคีย์ มีเนื้อความว่าขันธ์ ๕ ไม่เป็นไปในอำนาจ สิ่งที่ไม่เป็นไปในอำนาจบังคับไม่ได้ จึงชื่อว่าเป็นอนัตตา ถ้าขันธ์ ๕ เป็นอัตตาแล้วก็คงจะบังคับได้ เพราะฉะนั้นเราจึงควรเอาความว่า ขันธ์ ๕ ที่ไม่อยู่ในอำนาจจึงเป็นอนัตตา เพราะเหตุที่บังคับไม่ได้ ถ้าขันธ์ ๕ เป็นอัตตา ตัวตนก็คงจะบังคับได้.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นเห็นอย่างไรเล่าจึงเป็นสักกายทิฏฐิ?

ข. *ตอบว่า* ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่า ไม่รู้จักขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง เห็นปัญจขันธ์ว่าเป็นตนและเที่ยงสุข ปีนตัวตนแก่นสาร และเลยเห็นไปว่าเป็นสุภะความงามด้วย ที่เรียกว่าทิฏฐิวิปลาส นี่แหละเป็นสักกายทิฏฐิ เพราะฉะนั้นจึงเป็นคู่ปรับกับ ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ ซึ่งเป็นความเห็นถูก ความเห็นชอบจึงถ่ายความเห็น ผิดเหล่านั้นได้.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้น ท่านที่ละสักกายทิฐิได้แล้ว อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา จะเป็นอัธยาศัยได้ไหม ?

ข. *ตอบว่า* ถ้าฟังดูตามแบบท่านเห็น ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ ชัดเจน อนิจฺจํ คงเป็นอัธยาศัย ส่วนทุกฺขํ กับอนตฺตา ถึงจะเห็นก็ไม่เป็นอัธยาศัย เข้าใจว่า ถ้าเห็น ปัญจขันธ์ เป็นทุกข์มากเข้า กามราคะพยาบาทก็คงน้อย ถ้าเห็นปัญจขันธ์เป็นอนัตตามากเข้า กามราคะ

พยาบาทก็คงหมด ถ้าเห็นว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ชัดเจน เข้าสังโยชน์เบื้องบนก็คงหมด นี่เป็นส่วนความเข้าใจ แต่ตามแบบท่านก็ไม่ได้อธิบายไว้.

ก. *ถามว่า* ที่ว่าพระสกิทาคามี ทำกามราคะพยาบาทให้น้อยนั้น ดูมัวไม่ชัดเจน เพราะไม่ทราบว่าน้อยแค่ไหน ไม่แตกหักเหมือนพระโสดาบัน พระอนาคามีแลพระอรหันต์?

ข. *ตอบว่า* แตกหักหรือไม่แตกหักก็ใครจะไปรู้ของท่าน เพราะว่าเป็นของเฉพาะตัว.

ก. *ถามว่า* ถ้าจะสันนิษฐานไปตามแนวพระปริยัติก็จะชี้ตัวอย่างให้เข้าได้บ้างหรือไม่?

ข. *ตอบว่า* การสันนิษฐานนั้นเป็นของไม่แน่ ไม่เหมือนอย่างได้รู้เองเห็นเอง.

ก. *ถามว่า* แน่หรือไม่แน่ก็เอาเถิด ข้าพเจ้าอยากฟัง?

ข. *ตอบว่า* ถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าว่าท่านที่ได้เป็นโสดาบันเสร็จแล้ว มีอัธยาศัยใจคอซึ่งต่างกับปุถุชน ท่านได้ละกามราคะพยาบาทส่วนหยาบถึงกับล่วงทุจริต ซึ่งเป็นฝ่ายอบายได้ คงเหลือ แต่อย่างกลางอย่างละเอียดอีก ๒ ส่วน ภายหลังท่านเจริญสมถวิปัสสนามากขึ้น ก็ละ กามราคะปฏิฆะสังโยชน์ อย่างกลางได้อีกส่วน ๑ ข้าพเจ้าเห็นว่านี่แหละเป็นมรรคที่ ๒ ต่อมาท่านประพฤติปฏิบัติละเอียด

เข้า ก็ละกามราคะพยาบาทที่เป็นอย่างละเอียดได้ขาด ชื่อว่า พระอนาคามี.

ก. *ถามว่า* กามราคะพยาบาทอย่างหยาบถึงกับล่วงทุจริต หมายทุจริตอย่างไหน ?

ข. *ตอบว่า* หมายเอาอกุศลกรรมบถ ๑๐ ว่าเป็นทุจริตอย่างหยาบ.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นพระโสดาบันท่านก็ละอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้เป็นสมุจเฉทหรือ?

ข. *ตอบว่า* ตามความเห็นของข้าพเจ้า เห็นว่ากายทุจริต ๓ คือ ปาณา อทินนา กาเมสุมิจฉาจาร มโนทุจริต ๓ อภิชฺฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐินี้ละขาดได้เป็น สมุจเฉท ส่วนวจีกรรมที่ ๔ คือ มุสาวาทก็ละได้ขาด ส่วนวจีกรรมอีก ๓ ตัว คือ ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาป ละได้แต่ส่วนหยาบที่ปุถุชนกล่าวอยู่ แต่ส่วนละเอียดยังละไม่ได้ต้องอาศัยสังวรความระวังไว้.

ก. *ถามว่า* ที่ต้องสำรวมวจีกรรม ๓ เพราะเหตุอะไรทำไมจึงไม่ขาดอย่างมุสาวาท?

ข. *ตอบว่า* เป็นด้วยกามราคะกับปฏิฆะสังโยชน์ทั้ง ๒ ยังละไม่ได้.

ก. *ถามว่า* วจีกรรม ๓ มาเกี่ยวอะไรกับสังโยชน์ทั้ง ๓ ด้วยเล่า?

ข. *ตอบว่า* บางคาบบางสมัย เป็นต้นว่ามีเรื่องที่จำเป็นเกิดขึ้น ในคนรักของท่านกับคนอีกคนหนึ่ง ซึ่งเขาทำความไม่ดีอย่างใดอย่างหนึ่ง จำเป็นที่จะต้องพูด ครั้นพูดไปแล้วเป็นเหตุให้เขาห่างจากคนนั้นจึงต้องระวัง ส่วนปิสุณาวาจา บางคราวความโกรธเกิดขึ้นที่สุด จะพูดออกไปด้วยกำลังใจที่โกรธว่าพ่อมหาจำเริญ แม่มหาจำเริญ ที่เรียกว่าประชดท่าน ก็สงเคราะห์เข้าในผรุสวาจา เพราะเหตุนั้นจึงต้องสำรวม ส่วนสัมผัปปลาปนั้น ดิรัจฉานกถาต่างๆ มีมาก ถ้าสมัยที่เผลอสติมีคนมาพูด ก็อาจจะพลอยพูดไปด้วยได้ เพราะเหตุนั้นจึงต้องสำรวม.

ก. *ถามว่า* อ้อพระโสดาบันยังมีเวลาเผลอสติอยู่หรือ?

ข. *ตอบว่า* ทำไมท่านจะไม่เผลอ สังโยชน์ยังอยู่อีกถึง ๗ ท่านไม่ใช่พระอรหันต์จะได้บริบูรณ์ด้วยสติ.

ก. *ถามว่า* กามราคะ พยาบาท อย่างกลางหมายความเอาแต่ไหน เมื่อเกิดขึ้นจะได้รู้?

ข. *ตอบว่า* ความรักแลความโกรธที่ปรากฏขึ้น มีเวลาสั้นหายเร็ว ไม่ถึงกับล่วงทุจริต นี่แหละเป็นอย่างกลาง.

ก. *ถามว่า* ก็กามราคะ พยาบาท อย่างละเอียดนั้นหมายเอาแค่ไหน แลเรียกว่าพยาบาทดูหยาบมาก เพราะเป็นชื่อของอกุศล?

ข. *ตอบว่า* บางแห่งท่านก็เรียกว่าปฏิฆะสังโยชน์ ก็มีแต่

ความเห็นของข้าพเจ้าว่า ไม่ควรเรียกพยาบาท ควรจะเรียกปฏิฆะสังโยชน์ดูเหมาะดี

ก. *ถามว่า* ก็ปฏิฆะกับกามราคะที่อย่างละเอียดนั้นจะได้แก่อาการของจิตเช่นใด ?

ข. *ตอบว่า* ความกำหนัดที่อย่างละเอียด พอปรากฏขึ้นไม่ทันคิดออกไปก็หายทันที ส่วนปฏิฆะนั้น เช่น คนที่มีสาเหตุโกรธกันมาแต่ก่อน ครั้นนานมาความโกรธกันมาแต่ก่อน ครั้นนานมาความโกรธนั้นก็หายไปแล้ว และไม่ได้นึกถึงเสียเลย ครั้นไปในที่ประชุมแห่งใดแห่งหนึ่ง ไปพบคนนั้นเข้ามีอาการสะดุดใจ ไม่สนิทสนมหรือเก้อเขิน ผิดกับคนธรรมดา ซึ่งไม่เคยมีสาเหตุกัน ข้าพเจ้าเห็นว่าอาการเหล่านี้เป็นอย่างละเอียด ควรจะเรียกปฏิฆะสังโยชน์ได้ แต่ตามแบบท่านก็ไม่ได้อธิบายไว้

ก. *ถามว่า* สังโยชน์ทั้ง ๒ นี้ เห็นจะเกิดจากคนโดยตรง ไม่ใช่เกิดจากสิ่งของทรัพย์สมบัติอื่นๆ ?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว เช่นวิสาขะอุบาสกเป็นพระอนาคามี ได้ยินว่าหลีกจากนางธัมมทินนา ไม่ได้หลีกจากสิ่งของทรัพย์สมบัติส่วนอื่นๆ ส่วนความโกรธหรือปฏิฆะที่เกิดขึ้นก็เป็นเรื่องของคนทั้งนั้น ถึงแม้จะเป็นเรื่องสิ่งของ ก็เกี่ยวข้องกับคน ตกลงโกรธคนนั่นเอง

ก. *ถามว่า* ส่วนสังโยชน์เบื้องต่ำนั้น ก็ได้รับความอธิบาย

มามากแล้ว แต่ส่วนสังโยชน์เบื้องบน ๕ ตามแบบที่อธิบายไว้ว่า รูปราคะ คือ ยินดีในรูปฌาน อรูปราคะยินดีในอรูปฌาน ถ้าเช่นนั้นคนที่ไม่ได้บรรลุฌานสมาบัติ ๘ สังโยชน์ทั้ง ๒ ก็ไม่มีโอกาสจะเกิดได้ เมื่อเป็นเช่นนี้สังโยชน์ ๒ ไม่มีหรือ ?

ข. *ตอบว่า* มี ไม่เกิดในฌาน ก็ไปเกิดในเรื่องอื่น

ก. *ถามว่า* เกิดในเรื่องไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ?

ข. *ตอบว่า* ความยินดีในรูปขันธ์ หรือความยินดีใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นั้นชื่อว่ารูป ราคะ ความยินดีในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือยินดีในสมถวิปัสสนา หรือยินดีในส่วนมรรคผล ที่ได้บรรลุเสขคุณแล้ว เหล่านี้ก็เป็นอรูปราคะได้

ก. *ถามว่า* ก็ความยินดีในกาม ๕ พระอนาคามีละได้แล้วไม่ใช่หรือ ทำไมจึงมาเกี่ยวกับสังโยชน์ เบื้องบนอีกเล่า ?

ข. *ตอบว่า* กามมี ๒ ชั้น ไม่ใช่ชั้นเดียวที่พระอนาคามีละนั้น เป็นส่วนความกำหนัดในเมถุน ซึ่งเป็นคู่กับพยาบาท ส่วนความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ไม่ได้เกี่ยวกับเมถุน จึงเป็นสังโยชน์เบื้องบน คือรูปราคะ ส่วนความยินดีในนามขันธ์ทั้ง ๔ หรือสมถวิปัสสนาหรือมรรคผลชั้นต้น ๆ เหล่านี้ ชื่อว่าอรูปราคะ ซึ่งตรงกับความยินดีใน

ธัมมารมณ์ เพราะฉะนั้นพระอรหันต์ทั้งหลายเบื่อหน่ายในรูปขันธ์ หรือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นภายนอก จึงได้สิ้นไปแห่งรูปราคะสังโยชน์ และท่านเบื่อในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และสมถหรือวิปัสสนาที่อาศัยขันธ์เกิดขึ้นเมื่อท่านสิ้นความยินดีในนามขันธ์แล้ว แม้ธรรมทั้งหลายอาศัยขันธ์เกิดขึ้นท่านก็ไม่ยินดี ได้ชื่อว่าละความยินดียินร้ายในนามรูปหมดแล้ว ท่านจึงเป็นผู้พ้นแล้วจากความยินดี ยินร้ายในอารมณ์ ๖ จึงถึงพร้อมด้วยคุณคือฉะลังคุเบกขา.

ก. *ถามว่า* แปลกมากยังไม่เคยได้ยินใครอธิบายอย่างนี้ ส่วนมานะสังโยชน์นั้น มีอาการอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* มานะสังโยชน์นั้นมีอาการให้วัด เช่นกับนึกถึงตัวของตัว ก็รู้สึกว่าเป็นเรา ส่วนคนอื่นก็เห็นว่าเป็นเขา แลเห็นว่าเราเสมอกับเขา หรือเราสูงกว่าเขาหรือเราต่ำกว่าเขา อาการที่วัดชนิดนี้แหละเป็นมานะสังโยชน์ ซึ่งเป็นคู่ปรับกับอนัตตาหรือ สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา.

ก. *ถามว่า* ก็อุทธัจจสังโยชน์นั้นมีลักษณะอย่างไร เช่นพระอนาคามีละสังโยชน์เบื้องต่ำได้หมดแล้ว ส่วนอุทธัจจสังโยชน์จะฟุ้งไปทางไหน?

ข. *ตอบว่า* ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่า ฟุ้งไปในธรรม เพราะท่านยังไม่เสร็จกิจจึงได้ฝักใฝ่อยู่ในธรรม.

ก. *ถามว่า* อวิชชาสังโยชน์นั้นไม่รู้อะไร?

ข. *ตอบว่า* ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่า ไม่รู้ขันธ์ที่เป็นอดีต ๑ อนาคต ๑ ปัจจุบัน ๑ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑ ความไม่รู้ในที่ ๘ อย่างนี้แหละชื่อว่าอวิชชา.

ก. *ถามว่า* พระเสขบุคคลท่านก็รู้อริยสัจ ๔ ด้วยกันทั้งนั้น ทำไมอวิชชาสังโยชน์จึงยังอยู่?

ข. *ตอบว่า* อวิชชามีหลายชั้น เพราะฉะนั้นวิชชาก็หลายชั้น ส่วนพระเสขบุคคล มรรคแลผลชั้นใดที่ท่านได้บรรลุแล้ว ท่านก็รู้เป็นวิชชาขึ้น ชั้นใดยังไม่รู้ ก็ยังเป็นอวิชชาอยู่ เพราะฉะนั้นจึงหมดในขั้นที่สุด คือ พระอรหันต์.

ก. *ถามว่า* พระเสขบุคคลท่านเห็นอริยสัจ แต่ละตัณหาไม่ได้ มิไม่ได้ทำกิจในอริยสัจหรือ?

ข. *ตอบว่า* ท่านก็ทำทุกชั้นนั้นแหละ แต่ก็ทำตามกำลัง.

ก. *ถามว่า* ที่ว่าทำตามชั้นนั้นทำอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* เช่นพระโสดาบันได้เห็นปัญจขันธ์ เกิดขึ้นดับไป ก็ชื่อว่าได้กำหนดรู้ทุกข์ และได้ละสังโยชน์ ๓ หรือทุจริตส่วนหยาบๆ ก็เป็นอันละสมุทัย ความที่สังโยชน์ ๓ สิ้นไปเป็นส่วนนิโรธตามชั้นของท่าน ส่วนมรรคท่านก็ได้เจริญมีกำลังพอละสังโยชน์ ๓ ได้ แลท่านปิดอบายได้ ชื่อว่าทำภพคือทุคติให้หมดไป ที่ตามแบบเรียกว่า ขีณนิรโย มีนรกสิ้นแล้ว ส่วนพระสกิทาคามี ก็ได้กำหนดทุกข์คือ

ปัญจขันธ์แล้วแลละกาม ราคะ พยาบาทอย่างกลางได้ ชื่อว่าละสมุทัย ข้อที่กามราคะพยาบาทอย่างกลางหมดไป จึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็เจริญ มาได้เพียงละกามราคะพยาบาท อย่างกลางนี่แหละจึงได้ทำภพชาติให้น้อยลง ส่วนพระอนาคามีทุกข์ได้กำหนดแล้ว ละกามราคะพยาบาทส่วนละเอียดหมดได้ชื่อว่าละสมุทัย กามราคะพยาบาทอย่างละเอียดที่หมดไปจึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็ได้เจริญมาเพียงละสังโยชน์ ๕ ได้หมด แลได้สิ้นภพคือกามธาตุ.

ก. *ถามว่า* ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เป็นโลกีย์ กับโลกุตตรนั้นต่างกันอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* ศีล สมาธิ ปัญญา ของผู้ปฏิบัติอยู่ในภูมิกามาพจร รูปาพจร อรูปาพจร นี่แหละเป็นโลกีย์ ที่เรียกว่าวัฏฏคามีกุศล เป็นกุศลที่วนอยู่ในโลก ส่วน ศีล สมาธิ ปัญญา ของท่านผู้ปฏิบัติตั้งแต่โสดาบันแล้วไป เรียกว่า วิวัฏฏคามีกุศล เป็นเครื่องข้ามขึ้นจากโลก นี่แหละเป็นโลกุตตร.

ก. *ถามว่า* ท่านที่บรรลุฌานถึงอรูปสมาบัติแล้ว ก็ยังเป็นโลกีย์อยู่ ถ้าเช่นนั้นเราจะปฏิบัติให้เป็นโลกุตตร ก็เห็นจะเหลือวิสัย?

ข. *ตอบว่า* ไม่เหลือวิสัย พระพุทธเจ้าท่านจึงทรงแสดงธรรมสั่งสอน ถ้าเหลือวิสัยพระองค์ก็คงไม่ทรงแสดง.

ก. *ถามว่า* **ถ้าเราไม่ได้บรรลุฌานชั้นสูงๆ จะเจริญปัญญา เพื่อให้ถึงซึ่งมรรคแลผลจะได้ไหม?**

ข. *ตอบว่า* **ได้ เพราะวิธีที่เจริญปัญญาก็ต้องอาศัยสมาธิ จริงอยู่ แต่ไม่ต้องถึงกับฌาน อาศัยสงบจิตที่พ้นนิวรณ์ ก็พอเป็นบาทของวิปัสสนาได้.**

ก. *ถามว่า* ความสงัดจากกาม จากอกุศลของผู้ที่บรรลุฌานโลกีย์ กับความสงัดจากกาม จากอกุศลของพระอนาคามีต่างกันอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* ต่างกันมาก ตรงกันข้ามทีเดียว.

ก. *ถามว่า* ทำไมจึงได้ต่างกันถึงกับตรงกันข้ามทีเดียว?

ข. *ตอบว่า* ฌานที่เป็นโลกีย์ ต้องอาศัยความเพียร มีสติคอยระวังละอกุศล แลความเจริญกุศลให้เกิดขึ้น มีฌานเป็นต้น และยังต้องทำกิจที่คอยรักษาฌานนั้นไว้ไม่ให้เสื่อม ถึงแม้จะเป็นอรูปฌานที่ว่าไม่เสื่อมในชาตินี้ ชาติหน้าต่อๆ ไป ก็อาจจะเสื่อมได้ เพราะเป็นกุปปธรรม.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้น ส่วนความสงัดจากกามจากอกุศลของพระอนาคามี ท่านไม่มีเวลาเสื่อมหรือ?

ข. *ตอบว่า* พระอนาคามี ท่านละกามราคะสังโยชน์กับปฏิฆะสังโยชน์ได้ขาด เพราะฉะนั้นความสงัดจากกามจากอกุศลของท่านเป็นอัธยาศัย ที่เป็นเองอยู่เสมอ โดยไม่ต้องอาศัยความเพียรเหมือนอย่างฌานที่เป็นโลกีย์

ส่วนวิจิกิจฉาสังโยชน์นั้น หมดมาตั้งแต่เป็นโสดาบันแล้ว เพราะฉะนั้นอุทธัจจนิวรณ์ที่ฟุ้งไปหากามและพยาบาทก็ไม่มี ถึงถีนะมิทธนิวรณ์ก็ไม่มี เพราะเหตุนั้นความสงัดจากกามจากอกุศลของท่านจึงไม่เสื่อม เพราะเป็นเอง ไม่ใช่ทำเอาเหมือนอย่างฌานโลกีย์.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้น ผู้ที่ได้บรรลุพระอนาคามี ความสงัดจากกามจากอกุศล ที่เป็นเองมิไม่มีหรือ?

ข. *ตอบว่า* ถ้านึกถึงพระสกิทาคามี ที่ว่าทำสังโยชน์ทั้งสองให้น้อยเบาบาง น่าจะมีความสงัดจากกามจากอกุศลที่เป็นเองอยู่บ้างแต่ก็คงจะอ่อน.

ก. *ถามว่า* ที่ว่าพระอนาคามีท่านเป็นสมาธิบริปูริการีบริบูรณ์ด้วยสมาธิ เห็นจะเป็นอย่างนี้เอง?

ข. *ตอบว่า* ไม่ใช่เป็นสมาธิ เพราะว่าสมาธินั้นเป็นมรรคต้องอาศัยเจตนาเป็นส่วนภาเวตัพพธรรม ส่วนภาเวตัพพธรรมส่วนของพระอนาคามีท่านเป็นเอง ไม่มีเจตนาเป็นสัจฉิกาตัพพธรรม เพราะฉะนั้นจึงได้ต่างกันกับฌานที่เป็นโลกีย์.

ก. *ถามว่า* นิวรณ์แลสังโยชน์นั้น ข้าพเจ้าทำไมจึงไม่รู้จักอาการ คงรู้จักแต่ชื่อของนิวรณ์แลสังโยชน์?

ข. *ตอบว่า* ตามแบบในมหาสติปัฏฐาน พระพุทธเจ้าสอนสาวกให้รู้จักนิวรณ์แลสังโยชน์ พระสาวกของท่านตั้งใจ

กำหนดสังเกตก็ละนิวรณ์แลสังโยชน์ได้หมด จนเป็นพระอรหันต์ โดยมาก ส่วนท่านที่อินทรีย์อ่อน ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็เป็นพระเสขบุคคล ส่วนเราไม่ตั้งใจไม่สังเกตเป็นแต่จำว่านิวรณ์หรือสังโยชน์แล้วก็ตั้งกองพูดแลคิดไปจึงไม่พบตัวจริงของนิวรณ์แลสังโยชน์ เมื่ออาการของนิวรณ์และสังโยชน์อย่างไรก็ไม่รู้จัก แล้วจะละอย่างไรได้.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นผู้ปฏิบัติทุกวันนี้ ที่รู้จักลักษณะอาการของนิวรณ์แลสังโยชน์จะมีบ้างไหม ?

ข. *ตอบว่า* มีถมไปชนิดที่เป็นสาวกตั้งใจรับคำสอนแลประพฤติปฏิบัติจริง ๆ.

ก. *ถามว่า* นิวรณ์ ๕ เวลาที่เกิดขึ้นในใจมีลักษณะอย่างไรจึงจะทราบได้ว่าอย่างนี้ คือ กามฉันท์ อย่างนี้คือพยาบาท หรือถีนะมิทธะ อุทธัจจะกุกกุจจะวิจิกิจฉา และมีชื่อเสียงเหมือนกับสังโยชน์ จะต่างกันกับสังโยชน์หรือว่าเหมือนกัน ขอท่านจงอธิบายลักษณะของนิวรณ์แลสังโยชน์ให้ข้าพเจ้าเข้าใจ จะได้สังเกตถูก?

ข. *ตอบว่า* กามฉันทนิวรณ์ คือความพอใจในกาม ส่วนกามนั้นแยกเป็นสอง คือกิเลสกามหนึ่ง วัตถุกามอย่างหนึ่ง เช่น ความกำหนัดในเมถุน เป็นต้น ชื่อว่ากิเลสกาม ความกำหนัดในทรัพย์สมบัติเงินทองที่บ้านนาสวน และเครื่องใช้สอยหรือบุตรภรรยาพวกพ้อง และสัตว์ของเลี้ยงที่เรียก

ว่าวิญญาณกทรัพย์ อวิญญาณกทรัพย์เหล่านี้ชื่อว่าวัตถุกามความคิดกำหนัดพอใจในส่วนทั้งหลายเหล่านี้ ชื่อว่ากามฉันทนิวรณ์ ส่วนพยาบาทนิวรณ์คือความโกรธเคืองหรือคิดแช่งสัตว์ให้พินาศ ชื่อว่าพยาบาทนิวรณ์ ความง่วงเหงาหาวนอน ชื่อว่า ถีนะมิทธนิวรณ์ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ชื่อว่า อุธัจจกุกกุจจนิวรณ์ ความสงสัย ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แลสงสัยในกรรมที่สัตว์ทำเป็นบาป หรือสงสัยในผลของกรรมเหล่านี้ เป็นต้น ชื่อว่าวิจิกิจฉา รวม ๕ อย่างนี้ ชื่อว่านิวรณ์ เป็นเครื่องกั้นกางหนทางดี.

ก. *ถามว่า* กามฉันทนิวรณ์ อธิบายเกี่ยวไปตลอดกระทั่งวิญญาณกทรัพย์ อวิญญาณกทรัพย์ ว่าเป็นวัตถุกาม ถ้าเช่นนั้น ผู้ที่ยังอยู่ครองเรือน ซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับทรัพย์สมบัติอัฐฬส เงินทองพวกพ้อง ญาติมิตร ก็จำเป็นจะต้องนึกถึงสิ่งเหล่านั้น เพราะเกี่ยวเนื่องกับตนก็มิเป็นกามฉันทนิวรณ์ไปหมดหรือ?

ข. *ตอบว่า* ถ้านึกตามธรรมดาโดยจำเป็นของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ โดยไม่ได้กำหนัดยินดีก็เป็นอัญญสมนา คือเป็นกลางๆ ไม่ใช่บุญไม่ใช่บาป ถ้าคิดถึงวัตถุกามเหล่านั้น เกิด ความยินดีพอใจรักใคร่เป็นห่วงยึดถือหมกมุ่นพัวพันอยู่ในวัตถุกามเหล่านั้น จึงจะเป็นกามฉันทนิวรณ์

สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า น เต กามา ยานิ จิตฺรานิ โลเก อารมณ์ที่วิจิตรงดงามเหล่าใดในโลก อารมณ์เหล่านั้นมิได้เป็นกาม สงฺกปฺปราโค ปุริสสฺส กาโม ความกำหนัดอันเกิดจากความดำรินี้ นี้แหละเป็นกามของคน ติฏฺฐนฺติ จิตฺรานิ ตเถว โลเก อารมณ์ที่วิจิตรงดงามในโลกก็ตั้งอยู่อย่างนั้นเอง อเถตฺถธีรา วินยนฺติ ฉนฺทํ เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้ นักปราชญ์ทั้งหลายจึงทำลายเสียได้ ซึ่งความพอใจในกามนั้น นี่ก็ทำให้เห็นชัดเจนได้ว่า ถ้าฟังตามคาถาพระพุทธภาษิตนี้ ถ้าคิดนึกถึงวัตถุกามตามธรรมดาก็ไม่เป็นกามฉันทนิวรณ์ ถ้าคิดนึกอะไรๆ ก็เอาเป็นนิวรณ์เสียหมด ก็คงจะหลีกไม่พ้นนรก เพราะนิวรณ์เป็นอกุศล.

ก. *ถามว่า* พยาบาทนิวรณ์นั้น หมายความโกรธเคืองประทุษร้ายในคน ถ้าความกำหนัดในคนก็เป็นกิเลสกามถูกไหม?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว.

ก. *ถามว่า* ความง่วงเหงาหาวนอน เป็นถีนะมิทธนิวรณ์ ถ้าเช่นนั้นเวลาที่เราหาวนอนมิเป็นนิวรณ์ทุกคราวไปหรือ?

ข. *ตอบว่า* หาวนอนตามธรรมดา เป็นอาการของร่างกายที่จะต้องพักผ่อน ไม่เป็นถีนะมิทธ นิวรณ์กามฉันทหรือพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วก็อ่อนกำลังลงไป หรือดับไปใน

สมัยนั้นมีอาการมัวซัวแลง่วงเหงา ไม่สามารถจะระลึกถึงกุศลได้ จึงเป็นถีนะมิทธนิวรณ์ ถ้าหาวนอนตามธรรมดาเรายังดำรงสติสัมปชัญญะอยู่ได้จนกว่าจะหลับไป จึงไม่ใช่นิวรณ์ เพราะถีนะมิทธนิวรณ์เป็นอกุศล ถ้าจะเอาหาวนอนตามธรรมดาเป็นถีนมิทธแล้ว เราก็คงจะพ้นจากถีนะมิทธนิวรณ์ไม่ได้ เพราะต้องมีหาวนอนทุกวันด้วยกันทุกคน.

ก. *ถามว่า* ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ที่ว่าเป็นอุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์นั้น หมายฟุ้งไปในที่ใดบ้าง?

ข. *ตอบว่า* ฟุ้งไปในกามฉันทบ้าง พยาบาทบ้าง แต่ในบาปธรรม ๑๔ ท่านแยกเป็นสองอย่าง อุทธัจจะความฟุ้งซ่าน กุกกุจจ ความรำคาญใจ แต่ในนิวรณ์ ๕ ท่านรวมไว้เป็นอย่างเดียวกัน.

ก. *ถามว่า* นิวรณ์ ๕ เป็นจิตหรือเจตสิก?

ข. *ตอบว่า* เป็นเจตสิกธรรมฝ่ายอกุศลประกอบกับจิตที่เป็นอกุศล.

ก. *ถามว่า* ประกอบอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* เช่นกามฉันทนิวรณ์ก็เกิดในจิต ที่เป็นพวกโลภะมูล พยาบาทกุกกุจจนิวรณ์ ก็เกิดในจิตที่เป็นโทสะมูล ถีนะมิทธ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา ก็เกิดในจิตที่เป็นโมหะมูล พระพุทธเจ้าทรงเปรียบนิวรณ์ทั้ง ๕ มาในสามัญ

ญผลสูตร ทีฆนิกายสีลักขันธวรรคหน้า ๙๓ ว่า กามฉันทนิวรณ์ เหมือนคนเป็นหนี้, พยาบาทนิวรณ์เหมือนคนไข้หนัก, ถีนมิทธนิวรณ์ เหมือนคนติดในเรือนจำ, อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ เหมือนคนที่เป็นทาส, วิจิกิจฉานิวรณ์เหมือนคนเดินทางกันดารมีภัยน่าหวาดเสียว เพราะฉะนั้น คนที่เขาพ้นหนี้ หรือหายเจ็บหนัก หรือออกจากเรือนจำ หรือพ้นจากทาส หรือได้เดินทางถึงที่ประสงค์พ้นภัยเกษมสำราญ เขาย่อมถึงความยินดีฉันใด ผู้ที่พ้นนิวรณ์ทั้ง ๕ ก็ย่อมถึงความยินดีฉันนั้น แลในสังคารวสูตร ในปัจจกนิบาตอังคุตตรนิกาย หน้า ๒๕๗ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบนิวรณ์ด้วยน้ำ ๕ อย่าง ว่าบุคคลจะส่องดูเงาหน้าก็ไม่เห็นฉันใด นิวรณ์ทั้ง ๕ เมื่อเกิดขึ้นก็ไม่เห็นธรรมความดีความชอบฉันนั้น กามฉันทนิวรณ์ เหมือนน้ำที่ระคนด้วยสีต่างๆ สีครั่ง สีชมพู เป็นต้น พยาบาทนิวรณ์ เหมือนน้ำร้อนที่เดือดพล่าน ถีนะมิทธนิวรณ์ เหมือนน้ำที่มีจอกแหนปิดเสียหมด อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ เหมือนน้ำที่คลื่นเป็นระลอก วิจิกิจฉานิวรณ์ เหมือนน้ำที่ขุ่นข้นเป็นโคลนตม เพราะฉะนั้นน้ำ ๕ อย่างนี้ บุคคลไม่อาจส่องดูเงาหน้าของตนได้ ฉันใด นิวรณ์ทั้ง ๕ ที่เกิดขึ้นครอบงำใจของบุคคลไม่ให้เห็นธรรมความดีความชอบได้ก็ฉันนั้น.

ก. *ถามว่า* ทำไมคนเราเวลาไข้หนักใกล้จะตาย ก็ทำบาป

กรรมความชั่วอะไรไม่ได้แล้วจะกล่าว วจีทุจริตปากก็พูดไม่ได้ จะล่วงทำกายทุจริต มือแลเท้าก็ไหวไม่ได้แล้ว ยังเหลือแต่ความคิดนึกทางใจนิดเดียวเท่านั้น ทำไมใจประกอบด้วยนิวรณ์ จึงไปทุคติได้ ดูไม่น่าจะเป็นบาปกรรมโตใหญ่อะไรเลย ข้อนี้น่าอัศจรรย์นัก ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ?

ข. *ตอบว่า* กิเลสเป็นเหตุให้ก่อกรรมๆ เป็นเหตุให้ก่อวิบากที่เรียกว่าไตรวัฏนั้น เช่น อนุสัย หรือ สังโยชน์ ที่เกิดขึ้นในเวลานั้นชื่อว่ากิเลสวัฏ ผู้ที่ไม่เคยประพฤติปฏิบัติก็ทำในใจไม่แยบคาย ที่เรียกว่า อโยนิโส คิดต่อออกไป เป็นนิวรณ์ ๕ หรืออุปกิเลส ๑๖ จึงเป็นกรรมวัฏฝ่ายบาป ถ้าดับจิตไปในสมัยนั้น จึงได้วิบากวัฏที่เป็นส่วนทุคติ เพราะกรรมวัฏฝ่ายบาปส่งให้ อุปมาเหมือนคนปลูกต้นไม้ ไปนำพืชพันธุ์ของไม้ที่เบื่อเมามาปลูกไว้ ต้นแลใบที่เกิดขึ้นนั้น ก็เป็นของเบื่อเมา แม้ผลแลดอกที่ออกมา ก็เป็นของเบื่อเมา ตามพืชพันธุ์เดิม ซึ่งนำมาปลูกไว้นิดเดียว แต่ก็กลายเป็นต้นใหญ่ไปได้เหมือนกัน ข้อนี้ฉันใด จิตที่เศร้าหมองเวลาตาย ก็ไปทุคติได้ฉันนั้น และเหมือนพืชพันธุ์แห่งผลไม้ที่ดี มีกลิ่นหอมมีรสหวาน บุคคลไปนำพืชพันธ์มานิดเดียว ปลูกไว้แม้ต้นแลใบก็เป็นไม้ที่ดีทั้งผลแลดอกที่ออกมา ก็ใช้แลรับประทานได้ตามความประสงค์ เพราะ

อาศัยพืชที่ดีซึ่งนำมานิดเดียวปลูกไว้ ข้อนี้ฉันใด จิตที่เป็นกุศลผ่องใสแล้วตายในเวลานั้น จึงไปสู่สุคติได้สมด้วย**พระพุทธภาษิตที่ว่า**

จตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา
เวลาจิตเศร้าหมองแล้ว ทุคติเป็นหวังได้
จตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติปาฏิกงฺขา
จิตผ่องใสไม่เศร้าหมองเวลาตาย สุคติเป็นหวังได้.

ก. *ถามว่า* อโยนิโสมนสิกาโร ความทำในใจไม่แยบคาย โยนิโสมนสิกาโร ความทำในใจแยบคาย ๒ อย่างนั้น คือ ทำอย่างไรจึงชื่อว่าไม่แยบคาบ ทำอย่างไรจึงชื่อว่าแยบคาย?

ข. *ตอบว่า* ความทำสุภนิมิตไว้ในใจ กามฉันทนิวรณ์ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็งอกงาม ความทำปฏิฆะนิมิตไว้ในใจ พยาบาทนิวรณ์ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็งอกงามอย่างนี้ ชื่อว่าทำในใจไม่แยบคาย การทำอสุภสัญญาไว้ในใจ กามฉันทนิวรณ์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมหายไป การทำเมตตาไว้ในใจ พยาบาทนิวรณ์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมหายไป เช่นนี้เป็นตัวอย่าง หรือความทำในใจอย่างไรก็ตาม อกุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็งอกงาม ก็ชื่อว่าทำในใจไม่แยบคาย **หรือจะคิดนึกอย่างไรก็ตาม**

กุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็บริบูรณ์ อย่างนี้ชื่อว่าทำในใจแยบคาย สมด้วยสาวกภาษิตที่พระสารีบุตรแสดงไว้ในพระทสุตตรสูตร หมวด ๒ ว่า โย จ เหตุ โย จ ปจฺจโย สตฺตานํ สงฺกิเลสสาย ความไม่ทำในใจโดยอุบายอันแยบคาย เป็นเหตุด้วยเป็นปัจจัยด้วย เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย ๑ โย จ เหตุ โย จ ปจฺจโย สตฺตนํ วิสุทฺธิยา ความทำในใจ โดยอุบายแยบคาย เป็นเหตุด้วยเป็นปัจจัยด้วย เพื่อจะได้บริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย.

ก. *ถามว่า* ที่ว่า อนุสัยกับสังโยชน์เป็นกิเลสวัฏ ส่วนนิวรณ์หรืออุปกิเลส ๑๖ ว่าเป็นกรรมวัฏ เวลาที่เกิดขึ้นนั้นมีอาการต่างกันอย่างไร จึงจะทราบได้ว่า ประเภทนี้เป็นนิวรณ์ หรืออุปกิเลส ๑๖?

ข. *ตอบว่า* เช่นเวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธัมมารมณ์ด้วยใจ ๖ อย่างนี้ แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนที่ดีนั้นเป็นอิฏฐารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดี ส่วนอารมณ์ ๖ ที่ไม่ดีเป็นอนิฏฐารมณ์ เป็นตั้งแห่งความยินร้ายไม่ชอบโกรธเคือง **ผู้ที่ยังไม่รู้ความจริงหรือไม่มีสติเวลาที่ตาเห็นรูปที่ดี ยังไม่ทันคิดว่ากระไร ก็เกิดความยินดีกำหนัดพอใจขึ้นแค่นี้เป็นสังโยชน์ ถ้าคิดต่อมากออกไป ก็เป็น*กาม***

_ฉันทนิวรณ์_หรือเรียกว่า _กามวิตก_ก็ได้ หรือเกิดความโลภอยากได้ที่ผิดธรรมก็เป็นอภิชฺฌาวิสมโลโภที่อยู่ในอุปกิเลส ๑๖ หรือในมโนกรรม อกุศลกรรมบถ ๑๐ ชนิดนี้ ประกอบด้วยเจตนา เป็นกรรมวัฏฝ่ายบาป เวลาตาเห็นรูปที่ไม่ดีไม่ทันคิดกว่ากระไร เกิดความไม่ชอบ หรือเป็นโทมนัสปฏิฆะขึ้น ไม่ประกอบด้วยเจตนาแค่นี้เป็น ***ปฏิฆะสังโยชน์ คือกิเลสวัฏ*** ถ้าคิดต่อออกไปถึงโกรธเคืองประทุษร้ายก็เป็น***พยาบาทนิวรณ์*** หรือ ***อุปกิเลส*** หรือ***อกุศลกรรมบถ*** ๑๐ ชนิดนี้ ก็เป็น***กรรมวัฏฝ่ายบาป*** เพราะประกอบด้วยเจตนา นี้ชี้ให้ฟังเป็นตัวอย่าง **แม้กิเลสอื่น ๆ ก็พึงตัดสินใจอย่างนี้ว่ากิเลสที่ไม่ตั้งใจให้เกิดก็เกิดขึ้นได้เอง เป็น_พวกอนุสัยหรือสังโยชน์_ เป็น_กิเลสวัฏ_ ถ้าประกอบด้วยเจตนา คือยืดยาวออกไปก็เป็น_กรรมวัฏ_.**

ก. *ถามว่า* **ถ้าเช่นนั้นเราจะตัดสินกิเลสวัฏ จะตัดอย่างไร?**

ข. *ตอบว่า* **ต้องตัดได้ด้วยอริยมรรค เพราะสังโยชน์ก็ไม่มีเจตนา อริยมรรคก็ไม่มีเจตนาเหมือนกัน จึงเป็นคู่ปรับสำหรับละกัน.**

ก. *ถามว่า* ถ้าการปฏิบัติของผู้ดำเนินยังอ่อนอยู่ ไม่สามารถจะตัดได้ สังโยชน์ก็ยังเกิดอยู่ แล้วก็เลยเป็นกรรม

วัฏฝ่ายบาปต่อออกไป มิต้องได้วิบากวัฏที่เป็นส่วนทุคติเสียหรือ?

ข. *ตอบว่า* เพราะอย่างนั้นน่ะซิ ผู้ที่ยังไม่ถึงโสดาบันจึงปิดอบายไม่ได้.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นใครจะไปสวรรค์ได้บ้างเล่า ในชั้นผู้ปฏิบัติที่ยังไม่ถึงโสดาบัน ?

ข. *ตอบว่า* ไปได้เพราะอาศัยเปลี่ยนกรรม สังโยชน์ยังอยู่ก็จริง ถ้าประพฤติทุจริตกาย วาจา ใจ เวลาตาย ใจเศร้าหมองก็ต้องไปทุคติ ถ้ามาตั้งใจเว้นทุจริต อยู่ในสุจริตทางกาย วาจา ใจ แลเวลาตายก็ไม่เศร้าหมอง ก็มีสติสัมปชัญญะ ก็ไปสุคติได้ เพราะเจตนาเป็นตัวกรรม กรรมมี ๒ อย่าง กณฺหํ เป็นกรรมดำ คือ ทุจริต กาย วาจา ใจ สกฺกํ เป็นกรรมขาว คือ สุจริต กาย วาจา ใจ ย่อมให้ผลต่างกัน.

ก. *ถามว่า* ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ประพฤติสุจริต กาย วาจา ใจ เวลาตายใจเศร้าหมอง มิต้องไปทุคติเสียหรือ หรือผู้ที่ประพฤติทุจริต กาย วาจา ใจ แต่เวลาตายใจเป็นกุศล มิไปสุคติได้ หรือ?

ข. *ตอบว่า* ก็ไปได้น่ะซี ได้เคยฟังหนังสือของสมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสบ้างหรือเปล่า เวลาลงโบสถ์ท่านเคยแสดงให้พระเณรฟัง ภายหลังได้มาจัดพิมพ์

กันขึ้น รวมกับข้ออื่นๆ ท่านเคยแสดงว่า ภิกษุรักษาศีลบริสุทธิ์ เวลาจะตายห่วงในจีวร ตายไปเกิดเป็นเล็น แลภิกษุอีกองค์หนึ่ง เวลาใกล้จะตายนึกขึ้นได้ว่า ทำใบตะไคร้น้ำขาดมองหาเพื่อนภิกษุที่จะแสดงอาบัติ ก็ไม่มีใคร ใจกังวลอยู่อย่างนั้นแหละ ครั้นตายไปเกิดเป็นพญานาค แลอุบาสกอีกคนหนึ่ง เจริญกายคตาสติมาถึง ๓๐ ปี ก็ไม่ได้บรรลุคุณวิเศษอย่างใด เกิดความสงสัยในพระธรรม ตายไปเกิดเป็นจระเข้ ด้วยโทษวิจิกิจฉานิวรณ์ ส่วนโตเทยยะพราหมณ์นั้นไม่ใช่ผู้ปฏิบัติ ห่วงทรัพย์ที่ฝังไว้ ตายไปเกิดเป็นลูกสุนัขอยู่ในบ้านของตนเอง ด้วยโทษกามฉันทนิวรณ์เหมือนกัน แลนายพรานผู้หนึ่งเคยฆ่าสัตว์มากเวลาใกล้จะตาย พระสารีบุตรไปสอนให้รับไตรสรณคมน์ จิตก็ตั้งอยู่ในกุศลยังไม่ทันจะให้ศีลนายพราน ก็ตายไปสู่สุคติ ด้วยจิตที่เป็นกุศล ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ นี่ก็เป็นตัวอย่างของผู้ที่ตายใจเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์ กรรมของผู้ที่กระทำในเมื่อเวลาใกล้จะตายนั้น ชื่อว่าอาสันนกรรม ต้องให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ ท่านเปรียบว่า เหมือนโคอยู่ใกล้ประตูคอก แม้จะแก่กำลังน้อย ก็ต้องออกได้ก่อน ส่วนโคอื่นถึงจะมีกำลัง ที่อยู่ข้างใน ก็ต้องออกทีหลัง ข้อนี้ฉันใด กรรมที่บุคคลทำเมื่อใกล้จะตาย จึงต้องให้ผลก่อนฉันนั้น.

ก. *ถามว่า* ส่วนอนุสัยแลสังโยชน์ เป็นกิเลสวัฏฏนิวรณ์หรือ อุปกิเลส ๑๖ หรืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ว่าเป็นกรรมวัฏฝ่าย บาป ส่วนกรรมวัฏฝ่ายบุญจะได้แก่อะไร?

ข. *ตอบว่า* กามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล เหล่านี้ เป็นกรรมวัฏฝ่ายบุญส่งให้วิบากวัฏ คือ มนุษย สมบัติบ้าง สวรรคสมบัติบ้าง พรหมโลกบ้าง พอเหมาะ แก่กุศลกรรม ที่ทำไว้

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นกรรมทั้งหลาย ที่สัตว์ทำเป็นบุญ ก็ตาม เป็นบาปก็ตาม ย่อมให้ผลเหมือนเงาที่ไม่พรากไป จากตนฉะนั้นหรือ?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ใน อภิณหปัจจเวกขณ์ว่า กมฺมสฺสโกมฺหิ เราเป็นผู้มีกรรมเป็น ของๆ ตน กมฺมทายาโท เป็นผู้รับผลของกรรม กมฺมโยนิ เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด กมฺมพนฺธุ เป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่า พันธุ์ กมฺมปฏิสรโณ เป็นผู้มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ เราจักทำกรรมอันใด กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา ดี หรือชั่ว ตสฺสา ทายาโท ภวิสฺสามิ เราจักเป็นผู้รับผลของ กรรมนั้น.

ก. *ถามว่า* **อนุสัยกับสังโยชน์ ใครจะละเอียดกว่ากัน**

ข. *ตอบว่า* อนุสัยละเอียดกว่าสังโยชน์ เพราะสังโยชน์นั้น เวลาที่จะเกิดขึ้น อาศัยอายตนะภายในภายนอกกระทบ กันเข้าแล้วเกิดวิญญาณ ๖ ชื่อว่า ผัสสะ เมื่อผู้ที่ไม่มีสติ

หรือไม่รู้ความจริง เช่นหูกับเสียงกระทบกันเข้า เกิดความรู้ขึ้น เสียงที่ดีก็ชอบ เกิดความยินดีพอใจ เสียงที่ไม่ดี ก็ไม่ชอบไม่ถูกใจ ที่โลกเรียกกันว่าพื้นเสีย เช่นนี้แหละชื่อว่าสังโยชน์ จึงหยาบกว่าอนุสัย เพราะอนุสัยนั้นย่อมตามนอนในเวทนาทั้ง ๓ เช่น สุขเวทนาเกิดขึ้น ผู้ที่ไม่รู้ความจริง หรือไม่มีสติ ราคานุสัยจึงตามนอน ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ปฏิฆานุสัยย่อมตามนอน อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น อวิชชานุสัยย่อมตามนอน เพราะฉะนั้นจึงละเอียดกว่าสังโยชน์ แลมีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ใน มาลุงโกย วาท สูตรว่า เด็กอ่อนที่นอนหงายอยู่ในผ้าอ้อม เพียงจะรู้จักว่านี่ตานี่รูป ก็ไม่มีในเด็กนั้น เพราะฉะนั้น สังโยชน์จึงไม่มีในเด็กที่นอนอยู่ในผ้าอ้อม แต่ว่าอนุสัยย่อมตามนอนในเด็กนั้นได้.

ก. *ถามว่า* **อนุสัยนั้นมีประจำอยู่เสมอหรือ หรือมีมาเป็นครั้งเป็นคราว?**

ข. *ตอบว่า* มีมาเป็นครั้งเป็นคราว ถ้ามีประจำอยู่เสมอแล้วก็คงจะละไม่ได้ เช่นราคานุสัยก็เพิ่งมาตามนอนในสุขเวทนา หรือปฏิฆานุสัยก็เพิ่งมาตามนอนในทุขเวทนา หรืออวิชชานุสัยก็เพิ่งมาตาม นอนในอทุกขมสุขเวทนา ตามนอนได้แต่ผู้ที่ไม่รู้ความจริงหรือไม่มีสติ ถ้าเป็นผู้ที่รู้ความจริง หรือมีสติก็ไม่ตามนอนได้ เรื่องนี้ได้อธิบายไว้ในเวทนาขันธ์แล้ว.

ก. *ถามว่า* **แต่เดิมข้าพเจ้าเข้าใจว่า อนุสัยตามนอนอยู่ในสันดานเสมอทุกเมื่อไป เหมือนอย่างขี้ตะกอนที่นอนอยู่ก้นโอ่งน้ำ ถ้ายังไม่มีใครมาคน ก็ยังไม่ขุ่นขึ้น ถ้ามีใครมาคนก็ขุ่นขึ้นได้ เวลาที่ได้รับอารมณ์ที่ดี เกิดความกำหนัดยินดีพอใจขึ้น หรือได้รับอารมณ์ที่ไม่ดี ก็เกิดปฏิฆะหรือความโกรธขึ้น เข้าใจว่านี่แหละขุ่นขึ้นมา ความเข้าใจเก่าของข้าพเจ้ามิผิดไปหรือ?**

ข. *ตอบว่า* **ก็ผิดน่ะซี** เพราะเอานามไปเปรียบกับรูป คือ โอ่งก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ น้ำก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ แลขี้ตะกอนก้นโอ่งก็เป็นรูปไม่มีวิญญาณเหมือนกัน จึงขังกันอยู่ได้ **ส่วนจิตเจตสิกของเรา เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปจะขังเอาอะไรไว้ได้ เพราะกิเลสเช่นอนุสัย หรือสังโยชน์ ก็อาศัยจิตเจตสิกเกิดขึ้นชั่วคราวหนึ่ง เมื่อจิตเจตสิกในคราวนั้นดับไปแล้ว อนุสัยหรือสังโยชน์จะตกค้างอยู่กับใคร** ลองนึกดูเมื่อเรายังไม่เกิดความรัก ความรักนั้นอยู่ที่ไหน ก็มีขึ้นเมื่อเกิดความรักไม่ใช่หรือ หรือเมื่อความรักนั้นดับไปแล้ว ก็ไม่มีความรักไม่ใช่หรือ และความโกรธเมื่อยังไม่เกิดขึ้น ก็ไม่มีเหมือนกัน มีขึ้นเมื่อเวลาที่โกรธ เมื่อความโกรธดับแล้ว ก็ไม่มีเหมือนกัน เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ละเอียด เพราะไปติดสัญญาที่จำไว้นานแล้วว่า อนุสัยนอนอยู่เหมือนขี้ตะกอนที่นอนอยู่ก้นโอ่ง.

ก. *ถามว่า* **ก็อนุสัยกับสังโยชน์ไม่มีแล้ว บางคราวทำไมจึงมีขึ้นอีกได้เล่า ข้าพเจ้าฉงนนัก แล้วยังอาสวะอีกอย่างหนึ่งที่ว่าดองสันดานนั้น เป็นอย่างไร?**

ข. *ตอบว่า* **ถ้าพูดถึงอนุสัยหรืออาสวะแล้ว เราควรเอาความว่า *ความเคยตัวเคยใจ*** ที่เรียกว่ากิเลส กับวาสนาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าละได้ทั้ง ๒ อย่างที่พระอรหันตสาวกละได้แต่กิเลสอย่างเดียว วาสนาละไม่ได้ เราควรจะเอาความว่าอาสวะหรืออนุสัยกิเลสเหล่านี้เป็นความเคยใจ เช่นได้รับอารมณ์ที่ดี เคยเกิดความกำหนัดพอใจ ได้รับอารมณ์ที่ไม่ดี เคยไม่ชอบไม่ถูกใจ เช่นนี้เป็นต้น เหล่านี้แหละควรรู้สึกว่าเป็นเหล่าอนุสัยหรืออาสวะ เพราะความคุ้นเคยของใจ ส่วนวาสนานั้น คือความคุ้นเคยของกาย วาจา ที่ติดต่อมาจากความเคยแห่งอนุสัย เช่น คนราคะจริตมีมรรยาทเรียบร้อย หรือเป็นคนโทสะจริตมีมรรยาทไม่เรียบร้อย ส่วนราคะแลโทสะนั้นเป็นลักษณะของกิเลสกิริยามรรยาทที่เรียบร้อย แลไม่เรียบร้อย นั่นเป็นลักษณะของวาสนานี่ก็ควรจะรู้ไว้.

ก. *ถามว่า* **ถ้าเช่นนั้นเราจะละความคุ้นเคยของใจในเวลาที่ได้รับอารมณ์ที่ดีหรือที่ไม่ดีจะควรประพฤติปฏิบัติอย่างไรดี?**

ข. *ตอบว่า* **วิธีปฏิบัติที่จะละความคุ้นเคยอย่างเก่า คือ อนุสัยแลสังโยชน์ ก็ต้องมาฝึกหัดให้คุ้นเคยใน**

ศีลแลสมถวิปัสสนาขึ้นใหม่ จะได้ถ่ายถอนความคุ้นเคยเก่า เช่น เหล่าอนุสัยหรือสังโยชน์ให้หมดไปจากสันดาน.

ก. *ถามว่า* ส่วนอนุสัยกับสังโยชน์ ข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วนอาสวะนั้น คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ๓ อย่างนั้นเป็นเครื่องดองสันดาน ถ้าฟังดูตามชื่อ ก็ไม่น่าจะมีเวลาว่าง ดูเหมือนดองอยู่กับจิตเสมอไป หรือไม่ได้ดองอยู่เสมอ แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเข้าใจไว้แต่เดิมสำคัญว่าดองอยู่เสมอ ข้อนี้เป็นอย่างไร ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ?

ข. *ตอบว่า* ไม่รู้ว่าเอาอะไรมาซอกแซกถาม ได้ตอบไว้พร้อมกับอนุสัยแลสังโยชน์แล้ว จะให้ตอบอีกก็ต้องอธิบายกันใหญ่ คำที่ว่าอาสวะเป็นเครื่องดองนั้น ก็ต้องหมายความถึงรูปอีก นั่นแหละ เช่นกับเขาดองผักก็ต้องมีภาชนะ เช่นผักอย่างหนึ่ง หรือชามอย่างหนึ่ง แล น้ำอย่างหนึ่ง รวมกัน ๓ อย่าง สำหรับแช่กันหรือของที่เขาทำเป็นแช่อิ่ม ก็ต้องมีขวดโหลหรือน้ำเชื่อมสำหรับแช่ของ เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นรูปจึงแช่แลดองกันได้ ส่วนอาสวะนั้นอาศัยนามธรรมเกิดขึ้น นามธรรมก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัว อาสวะก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัว จะแช่แลดองกันอยู่อย่างไรได้ นั่นเป็นพระอุปมาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงบัญญัติขึ้นไว้ว่า อา

สวะเครื่องดองสันดาน คือกิเลสมีประเภท ๓ อย่าง เราก็เลยเข้าใจผิด ถือมั่นเป็นอภินิเวส เห็นเป็นแช่แลดองเป็นของจริงๆ จังๆ ไปได้ ความจริงก็ไม่มีอะไร นามแลรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป อะไรจะมาแช่แลดองกันอยู่ได้ เพราะฉะนั้นขอให้เปลี่ยนความเห็นเสียใหม่ ที่ว่าเป็นนั่นเป็นนี่เป็นจริงเป็นจังเสียให้ได้ ให้หมดทุกสิ่งที่ได้เข้าใจไว้แต่เก่าๆ แล้ว ก็ตั้งใจศึกษาเสียใหม่ ให้ตรงกับความจริงซึ่งเป็นสัมมาปฏิบัติ.

ก. *ถามว่า* **จะทำความเห็นอย่างไรจึงจะตรงกับความจริง?**

ข. *ตอบว่า* **ทำความเห็นว่าไม่มีอะไร มีแต่สมมติแลบัญญัติ ถ้าถอนสมมติแลบัญญัติออกเสียแล้วก็ไม่มีอะไร หาคำพูดไม่ได้** เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ ธาตุ ๖ นามรูปเหล่านี้ก็เพื่อจะให้รู้เรื่องกันเท่านั้น ส่วนขันธ์แลอายตนะ ธาตุ นามรูป ผู้ปฏิบัติควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนอนุสัยหรือสังโยชน์ อาสวะ โยคะ โอฆะ นิวรณ์ อุปกิเลสเหล่านี้เป็นสมุทัย อาศัยขันธ์หรืออายตนะ หรือนามรูปเกิดขึ้น นั้นเป็นสมุทัยเป็นส่วนหนึ่งที่ควรละ มรรคมีองค์ ๘ ย่นเข้าก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญาเป็นส่วนที่ควรเจริญ ความสิ้นไปแห่งกิเลส คืออนุสัยหรือสังโยชน์ ชื่อว่านิโรธ เป็นส่วนควรทำให้แจ้ง เหล่านี้แหละ

เป็นความจริง ความรู้ความเห็นใน ๔ อริยสัจนี้แหละคือเห็นความจริงละ.

ก. *ถามว่า* สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจแจ่มแจ้งทีเดียว แต่เมื่ออาสวะไม่ได้ดองอยู่เสมอ แล้วทำไมท่านจึงกล่าวว่าเวลาที่พระอรหันต์สำเร็จขึ้นใหม่ ๆ โดยมากตามที่ได้ฟังมาในแบบท่านรู้ว่าจิตของท่านพ้นแล้วจากกามาสวะ ภวาสะ อวิชชาสวะ ข้าพเจ้าจึงเข้าใจว่าผู้ที่ยังไม่พ้นก็ ต้อง มีอาสวะประจำอยู่กับจิตเป็นนิตย์ไป ไม่มีเวลาว่าง กว่าจะพ้นได้ก็ต้องเป็นพระอรหันต์?

ข. *ตอบว่า* ถ้าขืนทำความเห็นอยู่อย่างนี้ ก็ไม่มีเวลาพ้นจริงด้วย เมื่ออาสวะอยู่ประจำพื้นเพของจิตแล้ว ก็ใครจะละได้เล่า พระอรหันต์ก็คงไม่มีในโลกได้เหมือนกัน **นี่ความจริงไม่ใช่เช่นนี้ จิตนั้นส่วนหนึ่งเป็นประเภททุกขสัจ อาสวะส่วนหนึ่งเป็นประเภทสมุทัย อาศัยจิตเกิดขึ้นชั่วคราว เมื่อจิตคราวนั้นดับไปแล้ว อาสวะที่ประกอบกับจิตในคราวนั้นก็ดับไปด้วย ส่วนอาสวะที่เกิดขึ้นได้บ่อย ๆ นั้นเพราะอาศัยการเพ่งโทษ** ถ้าเราจักตั้งใจไม่เพ่งโทษใครๆ อาสวะก็จะเกิดได้ด้วยยากเหมือนกัน สมด้วยพระพุทธภาษิต ที่ตรัสไว้ว่า ปรวชฺชานุปสฺสสฺส เมื่อบุคคลตามมองดู ซึ่งโทษของผู้อื่น นิจฺจํ อชฺฌาน สญฺญิโน เป็นบุคคลมีความหมายจะ

ยกโทษเป็นนิตย์ อาสวาตสฺส วฑฺฒนฺติ อาสวะ ทั้งหลายย่อมเจริญขึ้นแก่บุคคลนั้น อาราโส อาสวกฺขยา บุคคลนั้นเป็นผู้ห่างไกลจากธรรมที่สิ้นอาสวะ ถ้าฟังตามคาถาพระพุทธภาษิตนี้ก็จะทำให้เราเห็นชัดได้ว่า อาสวะนั้นมีมาในเวลาที่เพ่งโทษ เรายังไม่เพ่งโทษอาสวะ ก็ยังไม่มีมาหรือเมื่อจิตที่ประกอบด้วยอาสวะคราวนั้นดับไปแล้ว อาสวะก็ดับไปด้วย ก็เป็นอันไม่มีเหมือนกัน **การที่เห็นว่าอาสวะมีอยู่เสมอจึงเป็นความเห็นผิด.**

ก. *ถามว่า* อาสวะ ๓ นั้น กามาสวะเป็นกิเลสประเภทรัก อวิชชาสวะเป็นกิเลสประเภทที่ไม่รู้ แต่ภวาสวะนั้นไม่ได้ความว่าเป็นกิเลสประเภทไหน เคยได้ฟังตามแบบท่านว่าเป็นภพๆ อย่างไรข้าพเจ้าไม่เข้าใจ?

ข. *ตอบว่า* ความไม่รู้ความจริงเป็นอวิชชาสวะ จึงได้เข้าไปชอบไว้ในอารมณ์ที่ดีมีกามเป็นต้น เป็นกามสวะ เมื่อไปชอบไว้ในที่ใด ก็เข้าไปยึดถือตั้งอยู่ในที่นั้น จึงเป็นภวาสวะนี่แหละ เข้าใจว่าเป็นภวาสวะ.

ก. *ถามว่า* ภวะท่านหมายว่าภพ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ไม่ใช่หรือ ทำไมภพจึงจะมาอยู่ในใจของเราได้เล่า?

ข. *ตอบว่า* ภพที่ในใจนี่ละซีสำคัญนัก จึงได้ต่อให้ไปเกิดในภพข้างนอก ก็ลองสังเกตดู ตามแบบที่เราได้เคยฟังมาว่า พระอรหันต์ทั้งหลายไม่มีกิเลสประเภทรัก และไม่มีอวิชชาภวะตัณหาเข้าไปเป็นอยู่ในที่ใด แลไม่มีอุปาทาน

ความชอบ ความยินดียึดถือในสิ่งทั้งปวง ภพข้างนอก คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ตลอดกระทั่งภพ คือสุทธาวาสของท่านนั้นจึงไม่มี.

ก. *ถามว่า* อาสวะ ๓ ไม่เห็นมีกิเลสประเภทโกรธ แต่ทำไมการเพ่งโทษนั้นเป็นกิเลสเกลียดชังขาดเมตตากรุณา เพราะอะไรจึงได้มาทำให้อาสวะเกิดขึ้น?

ข. *ตอบว่า* เพราะความเข้าไปชอบไปเป็นอยู่ในสิ่งใดที่ถูกใจของตน ครั้นเข้ามาทำที่ไม่ชอบไม่ถูกใจ จึงได้เข้าไปเพ่งโทษ เพราะสาเหตุที่เข้าไปชอบไปถูกใจเป็นอยู่ในสิ่งใดไว้ ซึ่งเป็นสายชนวนเดียวกัน อาสวะทั้งหลายจึงได้เจริญแก่บุคคลนั้น.

ก. *ถามว่า* ความรู้นั้นมีหลายอย่าง เช่นกับวิญญาณ ๖ คือ ความรู้ทาง หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือความรู้ในเรื่องโลภ โกรธ หลง ริษยา พยาบาท หรือรู้ไปในเรื่องความอยากความต้องการ หรือคนที่หยิบเล็กหยิบน้อย นิดหน่อยก็โกรธเขาก็ว่าเขารู้ทั้งนั้น ส่วนความรู้ในรูปฌานหรือ อรูปฌาน ก็เป็นความรู้ชนิดหนึ่ง ส่วนปัญญาที่รู้เห็นไตรลักษณ์และอริยสัจก็เป็นความรู้เหมือนกัน ส่วนวิชชา ๓ หรือวิชชา ๘ ก็เป็นความรู้พิเศษอย่างยิ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ ควรจะแบ่งความรู้เหล่านี้เป็นประเภทไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจจะได้ไม่ปนกัน

ข. *ตอบว่า* **ควรแบ่งความรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นประเภททุกขสัจ เป็นส่วนที่ควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนความโลภ ความโกรธ ความหลง ริษยา พยาบาท ความอยากความต้องการเป็นสมุทัย เป็นส่วนควรละความรู้ในรูปฌานแลอรูปฌาน แลความรู้ในไตรลักษณ์หรืออริยสัจเป็นมรรค เป็นส่วนที่ควรเจริญ วิชชา ๓ หรือวิชชา ๘ นั้นเป็นนิโรธ เป็นส่วนควรทำให้แจ้ง.**

ก. *ถามว่า* อะไร ๆ ก็เอาเป็นอริยสัจ ๔ เกือบจะไม่มีเรื่องอื่นพูดกัน?

ข. *ตอบว่า* เพราะไม่รู้อริยสัจทั้ง ๔ แลไม่ทำหน้าที่กำหนดทุกข์ ละสมุทัยแลทำนิโรธให้แจ้งและเจริญมรรค จึงได้ร้อนใจกันไปทั้งโลก ท่านผู้ทำกิจถูกตามหน้าที่ของอริยสัจทั้ง ๔ ท่านจึงไม่มีความร้อนใจ ที่พวกเราต้องกราบไหว้ทุกวัน ข้าพเจ้าจึงชอบพูดถึงอริยสัจ.

ก. *ถามว่า* ตามที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า สอุปาทิเสสนิพพานนั้น ได้แก่พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ อนุปาทิเสสนิพพานนั้นได้แก่ พระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว ถ้าเช่นนั้นท่านคงหมายความถึงเศษนามรูป เนื้อแลกระดูกที่เหลืออยู่นี่เอง?

ข. *ตอบว่า* ไม่ใช่ ถ้าเศษเนื้อกระดูกที่หมดแล้วว่าเป็น

อนุปาทิเสสนิพพาน เช่นนั้นใครๆ ตายก็คงเป็นอนุปาทิเสสนิพพานได้เหมือนกัน เพราะเนื้อแลกระดูกชีวิตจิตใจก็ต้องหมดไปเหมือนกัน.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นนิพพานทั้ง ๒ อย่างนี้จะเอาอย่างไหนเล่า?

ข. *ตอบว่า* เรื่องนี้มีพระพุทธภาษิตตรัสสอุปาทิเสสสูตรแก่พระสารีบุตร ในอังคุตตรนิกายนวกนิบาตหน้า ๓๑ ความสังเขปว่า วันหนึ่งเป็นเวลาเช้า พระสารีบุตรไปเที่ยวบิณฑบาต มีพวกปริพพาชกพูดกันว่า ผู้ที่ได้บรรลุสอุปาทิเสส ตายแล้วไม่พ้นนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุคติวินิบาต ครั้นพระสารีบุตรกลับจากบิณฑบาตแล้ว จึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลตามเนื้อความที่พวกปริพพาชกเขาพูดกันอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่าสอุปาทิเสสบุคคล ๙ จำพวก คือพระอนาคามี ๕ จำพวก พระสกิทาคามี จำพวกหนึ่ง พระโสดาบัน ๓ จำพวก ตายแล้วพ้นจากนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุคติวิบาตธรรม ปริยายนี้ยังไม่แจ่มแจ้ง แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท แลธรรมปริยายนี้ เราแสดงด้วยความประสงค์จะตอบปัญหาที่ถาม ในสอุปาทิเสสสูตรนี้ ไม่ได้ตรัสถึงอนุปาทิเสส แต่ก็พอสันนิษฐานว่า อนุปาทิเสสคงเป็นส่วนของพระอรหันต์.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นท่านก็หมายความถึงสังโยชน์คือกิเลสที่ยังมีเศษเหลืออยู่ว่า เป็นสอุปาทิเสสนิพพาน ส่วนสังโยชน์ที่หมดแล้วไม่มีส่วนเหลืออยู่ คือพระอรหัตผล ว่าเป็นอนุปาทิเสสนิพพาน?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว.

ก. *ถามว่า* ถ้าเราพูดอย่างนี้ คงไม่มีใครเห็นด้วย คงว่าเราเข้าใจผิดไม่ตรงกับเขา เพราะเป็นแบบสั่งสอนกันอยู่โดยมากว่า สอุปาทิเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ อนุปาทิเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว ?

ข. *ตอบว่า* ข้าพเจ้าเห็นว่า จะเป็นอรรถกถาที่ขบพระพุทธภาษิตไม่แตกแล้ว ก็เลยถือตามกันมาจึงมีทางคัดค้านได้ไม่คมคายชัดเจน เหมือนที่ทรงแสดงแก่พระสารีบุตร ซึ่งจะไม่มีทางคัดค้านได้ หมายกิเลสนิพพานโดยตรง.

ก. *ถามว่า* สอุปาทิเสสสูตรนี้ ทำไมจึงได้ตรัสหลายอย่างนัก มีทั้งนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรต วิสัย อบายทุคติวินิบาต ส่วนในพระสูตรอื่นๆ ถ้าตรัสถึงอบายก็ไม่ต้องกล่าวถึงนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุคติวิบาต?

ข. *ตอบว่า* เห็นจะเป็นด้วยพระสารีบุตรมากราบทูลถามหลายอย่าง ตามถ้อยคำของพวกปริพพาชกที่ได้ยินมา จึงตรัสตอบไปหลายอย่าง เพื่อให้ตรงกับคำถาม.

ก. *ถามว่า* ข้างท้ายพระสูตรนี้ ทำไมจึงมีพระพุทธภาษิต

ตรัสว่า ธรรมปริยายนี้ ยังไม่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท แล ธรรมปริยายนี้เราแสดงด้วยความประสงค์จะตอบปัญหาที่ถาม?

ข. *ตอบว่า* ตามความเข้าใจของข้าพเจ้า เห็นจะเป็นด้วยพระพุทธประสงค์ คงมุ่งถึงพระเสขบุคคล ถ้าได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะได้ความอุ่นใจ ที่ไม่ต้องไปทุคติ แลความเพียร เพื่อพระอรหันต์จะย่อยไปท่านจึงได้ตรัสอย่างนี้.

ก. *ถามว่า* เห็นจะเป็นเช่นนี้เอง ท่านจึงตรัสว่าถ้าได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท?

ข. *ตอบว่า* ตามแบบที่ได้ฟังมาโดยมาก พระพุทธประสงค์ทรงเร่งพระสาวก ผู้ยังไม่พ้นอาสวะ ให้รีบทำความเพียรให้ถึงที่สุด คือ พระอรหันต์.

อุบายแห่งวิปัสสนา
อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส

(พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร)

ธรรมชาติของดีทั้งหลาย ย่อมเกิดมาแต่ของไม่ดี อุปมาดังดอกปทุมชาติอันสวย ๆ งาม ๆ ก็เกิดขึ้นมาจากโคลนตม อันเป็นของสกปรกปฏิกูลน่าเกลียด แต่ว่าดอกบัวนั้น เมื่อขึ้นพ้นโคลนตมแล้ว ย่อมเป็นสิ่งที่สะอาด เป็นที่ทัดทรงของพระราชา-อุปราช-อำมาตย์ และเสนาบดีเป็นต้น และดอกบัวนั้น ก็มิกลับคืนไปยังโคลนตมอีกเลย ข้อนี้เปรียบเหมือนพระโยคาวจรเจ้า ผู้ประพฤติพากเพียร

ประโยคพยายาม ย่อมพิจารณาซึ่งสิ่งสกปรกน่าเกลียด จิตจึงพ้นสิ่งสกปรกน่าเกลียดได้ สิ่งสกปรกน่าเกลียดนั้นก็คือตัวเรานี้เอง ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งของโสโครก คือ อุจจาระ ปัสสาวะ (มูตร คูถ ทั้งปวง) สิ่งที่ออกจาก ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ก็เรียกว่าขี้ทั้งหมด เช่น ขี้หัว ขี้เล็บ ขี้ฟัน ขี้ไคล เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ร่วงหล่นลงสู่อาหาร มีแกง กับ เป็นต้น ก็รังเกียจ ต้องเททิ้งกินไม่ได้ และร่างกายนี้ต้องชำระอยู่เสมอ จึงพอเป็นของดูได้ ถ้าหากไม่ชำระขัดสีก็จะมีกลิ่นเหม็นสาบ เข้าใกล้ใครก็ไม่ได้ ของทั้งปวงมีผ้าแพร เครื่องใช้ต่าง ๆ เมื่ออยู่นอกกายของเราก็เป็นของสะอาดน่าดู แต่เมื่อมาถึงกายนี้แล้ว ก็เป็นของสกปรกไป เมื่อปล่อยไว้นาน ๆ เข้าไม่ซักฟอก ก็จะเข้าใกล้ใครไม่ได้เลย เพราะเหม็นสาบ ดังนี้ จึงได้ความว่าร่างกายของเรานี้เป็นเรือนมูตรเรือนคูถ เป็นอสุภะของไม่งาม ปฏิกูลน่าเกลียด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็เป็นถึงปานนี้ เมื่อชีวิตหาไม่แล้ว ยิ่งจะสกปรกหาอะไรเปรียบเทียบมิได้เลย เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย จึงพิจารณาร่างกายอันนี้ให้ชำนิชำนาญด้วยโยนิโสมนสิการ ตั้งแต่ต้นมาทีเดียว คือขณะเมื่อยังเห็นไม่ทันชัดเจน ก็พิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งกาย อันเป็นที่สบายแก่จริต จนกระทั่ง

ปรากฏเป็นอุคคหนิมิต คือปรากฏส่วนแห่งร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งแล้วก็กำหนดส่วนนั้นให้มาก เจริญให้มาก ทำให้มาก การเจริญทำให้มากนั้น พึงทราบอย่างนี้ อันชาวนาเขาทำนา เขาก็ทำที่แผ่นดิน ไถที่แผ่นดิน ดำลงไปในดิน ปีต่อไปเขาก็ทำที่ดินอีกเช่นเคย เขาไม่ได้ทำในอากาศกลางหาว คงทำแต่ที่ดินอย่างเดียว ข้าวเขาก็ได้เต็มยุ้งเต็มฉางเอง เมื่อทำให้มากในที่ดินนั้นแล้ว ไม่ต้องเรียกว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงมาเต็มยุ้งเน้อ ข้าวก็จะหลั่งไหลมาเอง และจะห้ามว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงอย่ามาเต็มยุ้งเต็มฉางเราเน้อ ถ้าทำนาในที่ดินนั่นเองจนสำเร็จแล้ว ข้าวก็จะมาเต็มยุ้งเต็มฉางฉันใดก็ดี พระโยคาวจรเจ้าก็ฉันนั้น คงพิจารณากายในที่เคยพิจารณาอันถูกนิสัย หรือที่ปรากฏมาให้เห็นครั้งแรกอย่าละทิ้งเลยเป็นอันขาด การทำให้มากนั้นมิใช่หมายแต่การเดินจงกรมเท่านั้น ให้มีสติหรือพิจารณาในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ คิด พูด ก็ให้มีสติรอบคอบในกายอยู่เสมอ จึงจะชื่อว่าทำให้มาก เมื่อพิจารณาในร่างกายนั้นจนชัดเจนแล้ว ให้พิจารณาแบ่งส่วน แยกส่วนออกเป็นส่วนๆ ตามโยนิโสมนสิการ ตลอดจนกระจายออกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และพิจารณาให้เห็นไปตามนั้นจริงๆ อุบายตอนนี้ตามแต่ตนจะ

ใคร่ครวญออกอุบายตามที่ถูกจริตนิสัยของตน แต่อย่าละทิ้งหลักเดิมที่ตนได้รู้ครั้งแรกนั่นเทียว พระโยคาวจรเจ้าเมื่อพิจารณาในที่นี้พึงเจริญให้มาก ทำให้มาก อย่าพิจารณาครั้งเดียว แล้วปล่อยทิ้งตั้งครึ่งเดือน ตั้งเดือน **ให้พิจารณาก้าวเข้าไป ถอยออกมา เป็นอนุโลมปฏิโลม คือเข้าไปสงบในจิต แล้วถอยออกมาพิจารณากาย** อย่าพิจารณากายอย่างเดียว หรือสงบที่จิตแต่อย่างเดียว พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาอย่างนี้ชำนาญแล้ว หรือชำนาญอย่างยิ่งแล้ว คราวนี้แลเป็นส่วนที่จะเป็นเองคือ **จิตย่อมจะรวมใหญ่ เมื่อรวมพรึบลงย่อมปรากฏว่าทุกสิ่งรวมลงเป็นอันเดียวกัน คือหมดทั้งโลก ย่อมเป็นธาตุทั้งสิ้น นิมิตจะปรากฏขึ้นพร้อมกันว่า โลกนี้ราบเหมือนหน้ากลอง เพราะมีสภาพเป็นอันเดียวกัน** ไม่ว่าป่าไม้ ภูเขา มนุษย์ สัตว์ แม้ที่สุดตัวของเราก็ต้องลงราบเป็นที่สุดอย่างเดียวกัน พร้อมกับ **“ญาณสัมปยุต คือรู้ขึ้นมาพร้อมกัน”** ในที่นี้ ตัดความสนเท่ห์ในใจได้เลย จึงชื่อว่า **“ยถาภูตญาณทัสสนวิปัสสนา คือทั้งเห็นทั้งรู้ ตามความเป็นจริง”** ขั้นนี้เป็นเบื้องต้นในอันที่จะดำเนินต่อไปไม่ใช่ที่สุด อันพระโยคาวจรเจ้า จะพึงเจริญให้มาก ทำให้มาก จึงจะเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งอีกจนรอบจนชำนาญ เห็นแจ้งชัดว่า สังขาร

ความปรุงแต่งอันเป็นความสมมติว่า โน่นเป็นของเรา นั่นเป็นของเรา เป็นความไม่เที่ยง อาศัยอุปาทานความยึดถือจึงเป็นทุกข์ ก็แลธาตุทั้งหลายต่างหาก หากมีความเป็นอยู่อย่างนี้ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เกิด-แก่-เจ็บ-ตาย เกิดขึ้นเสื่อมไปอยู่อย่างนี้ อาศัยอาการของจิต คือขันธ์ ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไปปรุงแต่ง สำคัญมั่นหมายทุกภพทุกชาติ นับเป็นอเนกชาติเหลือประมาณ มาจนถึงปัจจุบันชาติ จึงทำให้จิตหลงอยู่ตามสมมติไม่ใช่สมมติมาติดเอาเรา เพราะธรรมชาติทั้งหลายทั้งหมดในโลกนี้จะเป็นของมีวิญญาณหรือไม่ก็ตาม เมื่อว่าตามความจริงแล้ว เขาหากมีหากเป็น เกิดขึ้นเสื่อมไป มีอยู่อย่างนั้นทีเดียวโดยไม่ต้องสงสัยเลย จึงรู้ขึ้นว่า **ปุพฺเพสุ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ** ธรรมดาเหล่านี้หากมีมาแต่ก่อน ถึงว่าจะไม่ได้ฟังจากใครก็มีอยู่อย่างนั้นทีเดียว ฉะนั้น ในความข้อนี้ พระพุทธองค์เจ้าจึงทรงปฏิญญาณพระองค์ว่า เราไม่ได้ฟังมาแต่ใครมิได้เรียนมาแต่ใคร เพราะของเหล่านี้มีอยู่มีมาแต่ก่อนพระองค์ ดังนี้ได้ความว่า ธรรมดาธาตุทั้งหลายย่อมเป็นย่อมมีอยู่อย่างนั้น อาศัยอาการของจิตเข้าไปยึดถือเอาสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นมาหลายภพหลายชาติ จึงเป็นเหตุให้เป็นไปตามสมมตินั้น เป็นเหตุให้อนุสัยครอบงำจิตจนหลงเชื่อ

ไปตาม จึงเป็นเหตุให้ก่อภพก่อชาติ ด้วยอาการของจิตเข้าไปยึด ฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้าจึงมาพิจารณาโดยแยบคายลงไปตามสภาพว่า **สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา** สังขารความเข้าไปปรุงแต่ง คืออาการของจิตนั่นแลไม่เที่ยง สัตว์โลกเขาหากมีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น ให้พิจารณาอริยสัจธรรมทั้ง ๔ เป็นเครื่องแก้อาการของจิต ให้เห็นแน่แท้โดยปัจจักขสิทธิว่า ตัวอาการของจิตนี้เองมันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ จึงหลงตามสังขาร เมื่อเห็นจริงลงไปแล้ว ก็เป็นเครื่องแก้อาการของจิต จึงปรากฏขึ้นว่า **สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ** สังขารทั้งหลายที่เที่ยงแท้ไม่มี สังขารเป็นอาการของจิตต่างหาก เปรียบเหมือนพยับแดด ส่วนสัตว์เขาก็อยู่ประจำโลกแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อรู้โดยเงื่อน ๒ ประการ คือรู้ว่าสัตว์ก็มีอยู่อย่างนั้น สังขารก็เป็นอาการของจิตเข้าไปสมมติเขาเท่านั้น **ฐีติภูตํ** จิตดั้งเดิมไม่มีอาการ เป็นผู้หลุดพ้น ธรรมดาหรือธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน จะใช่ตนอย่างไร ของเขาหากเกิดมีอย่างนั้น ท่านจึงว่า **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน ให้พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาให้เห็นแจ้งประจักษ์ตามนี้ จนทำให้รวมพรึบลงไปให้เห็นจริงแจ้งชัดตามนั้น **โดยปัจจักขสิทธิ** พร้อมกับญาณสัมปยุตปรากฏขึ้นมาพร้อมกัน จึงชื่อว่า

วุฎฐานคามินีวิปัสสนา ทำในที่นี้จนชำนาญเห็นจริงแจ้งประจักษ์พร้อมกับการรวมใหญ่ และญาณสัมปยุตรวมทวนกระแสแก้อนุสัยสมมติเป็นวิมุตติ หรือรวมลงฐีติจิตอันเป็นอยู่มีอยู่อย่างนั่น จนแจ้งประจักษ์ในที่นั้นด้วยญาณสัมปยุตว่า **ขีณา ชาติ ญาณํ โหติ** ดังนี้ ในที่นี้ไม่ใช่สมมติ ไม่ใช่ของแต่งเอาเดาเอา ไม่ใช่ของอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ เป็นของที่เกิดเอง เป็นเอง รู้เองโดยส่วนเดียวเท่านั้น เพราะด้วยการปฏิบัติอันเข้มแข็งไม่ท้อถอย พิจารณาโดยแยบคายด้วยตนเอง จึงจะเป็นขึ้นมาเอง ท่านเปรียบเหมือนต้นไม้ต่างๆ มีต้นข้าว เป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้วผลคือรวงข้าวไม่ใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลย เป็นขึ้นมาเอง ถ้าแลบุคคลมาปรารถนาเอาแต่รวงข้าว แต่หาได้รักษาต้นข้าวไม่ เป็นผู้เกียจคร้าน จะปรารถนาจนวันตายรวงข้าวก็ไม่มีขึ้นมาให้ฉันใด **วิมุตติธรรม** ก็ฉันนั้นแล มิใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ คนผู้ปรารถนาวิมุตติธรรม แต่ปฏิบัติไม่ถูก หรือไม่ปฏิบัติ มัวเกียจคร้านจนวันตาย จะประสบวิมุตติธรรมไม่ได้เลย ด้วยประการฉะนี้

ลำดับ	ชื่อ สกุล	จำนวนเงิน
๑	คุณวิภาดา ไตรรัตน์วรากรณ์ ร้านสะกิดใจหัวหิน	๕,๘๐๐
๒	คุณสิรินาถ นาถวงษ์	๔,๔๐๐
๓	คุณสุภาพ ทิพยทัศน์	๔,๐๐๐
๔	คุณระพีพรรณ อุบลครุฑ	๔,๐๐๐
๕	คุณศุภนิจ-คุณทัศนีย์ วังวิวรรธน์และคุณศรัณยา สุริยจันทร์	๔,๐๐๐
๖	คุณดาราวรรณ อัศวแสงพิทักษ์	๒,๖๗๐
๗	คุณอรทัย ไทยผลิตเจริญ	๑,๘๘๐
๘	คุณอำพล ลิ้มทองคำ	๑,๘๐๐
๙	คุณประวัติ	๑,๖๐๐
๑๐	ดร.ภัค ศิลาวิภาพร	๑,๕๐๐
๑๑	คุณสาคร ขาวขำ	๑,๕๐๐
๑๒	คุณวาสนา บำรุงสุข	๑,๓๓๕
๑๓	คุณธัญญ์ลักษณ์ วงศาโรจน์	๑,๓๐๐
๑๔	คุณอภิชาติ สมุทราพุทธา	๑,๒๘๐
๑๕	คุณพัณณ์ชิตา นิคเปรมจตุรัตน์	๑,๑๖๐
๑๖	คุณสว่าง จิตต์มั่น	๑,๐๐๐
๑๗	คุณสุวรรณา จิราวรรณสถิตและครอบครัว	๑,๐๐๐
๑๘	คุณธนภัทร ธัมมาพงศ์	๑,๐๐๐
๑๙	คุณกนกพร มณีรัตนพร	๑,๐๐๐
๒๐	คุณจิราพร ติตยางกูร	๙๘๐
๒๑	คุณกัลยกร พาณิชย์รังสี	๘๑๐
๒๒	คุณสมใจ ฉินธนะปทุมพร	๗๐๐
๒๓	คุณพูลวิไล จันทรธาดา	๗๐๐
๒๔	ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม	๖๗๐
๒๕	คุณจุรีย์ พรวัฒนากูร	๖๕๐
๒๖	พ.ต.อ.บุญเสริม ศรีชมภู	๖๓๐
๒๗	คลินิกวรรณาทันตแพทย์	๖๐๐
๒๘	คุณศิริพรรณ อุทาศิริ	๖๐๐
๒๙	คุณยุพา พงศะบุตร	๕๘๐
๓๐	คุณจุ๋ม	๕๑๐
๓๑	คุณจีรพันธุ์ พิมพ์พันธ์ดี	๕๐๐
๓๒	คุณผาสพร ธูปพลี	๕๐๐
๓๓	คุณนิรมล ตันติพูนธรรม	๕๐๐
๓๔	คุณปวีณา เทศซูกลิ่น	๕๐๐
๓๕	ด.ช.ณัฐกมล รักษ์อารีกุล	๕๐๐

ลำดับ	ชื่อ สกุล	จำนวนเงิน
๓๖	คุณสมควร ฮาวกองแก้ว	๕๐๐
๓๗	คุณสุพัฒน์ ตรงต่อกิจ	๔๗๐
๓๘	คุณรัตนา วงศ์ดีประเสริฐ	๔๗๐
๓๙	คุณภารดี แสนรังค์	๔๔๐
๔๐	พระรักเดช ติกขปัญโญ	๔๓๐
๔๑	ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม	๔๒๐
๔๒	คุณสุกัญญา จรูญยิ่งยง	๔๐๐
๔๓	คุณธีรุตม์ รักษ์บำรุง	๔๐๐
๔๔	คุณเอกลักษณ์	๔๐๐
๔๕	คุณกาญจนา จันทร์คง	๔๐๐
๔๖	คุณศมน พรหมคุณ	๔๐๐
๔๗	คุณศิริอร ไพรหารวิจิตรนุช	๓๘๔
๔๘	คุณภัคจิรา	๓๘๐
๔๙	คุณจำนง แจ้งอักษร	๓๘๐
๕๐	คุณเกตน์สิรี วัชรสิริโรจน์	๓๖๐
๕๑	คุณยุพดี มาลีพันธ์	๓๕๐
๕๒	คุณอภิพร ตติยางกูร	๓๕๐
๕๓	คุณโกศล บัวจา	๓๑๐
๕๔	คุณพรทิพย์ ไชยณรงค์	๓๐๐
๕๕	คุณพรทิพย์ ไชยณรงค์และครอบครัว	๓๐๐
๕๖	คุณกัญจน์ณัฏฐ์ เทอญชูชีพ	๓๐๐
๕๗	คุณทิวาพร หลวงบำรุง	๓๐๐
๕๘	คุณปราณี ชวนปกรณ์	๒๙๐
๕๙	คุณอัจฉราพันธุ์ วงค์แปลง	๒๘๐
๖๐	พลตรีหญิงฤดี กมลมาศ	๒๘๐
๖๑	คุณหรรษา ตรีมังคลายน	๒๕๐
๖๒	คุณวาทินี สุธนรักษ์	๒๕๐
๖๓	คุณผาด-คุณชิต ภู่บังบอน	๒๕๐
๖๔	คุณอุกฤษฏ์-คุณเขษมศักดิ์ อายตวงษ์	๒๕๐
๖๕	คุณวสุทนย์ จงศรีรัตนพร	๒๔๐
๖๖	ด.ต.ฐิติวัชร์ เกษศรีรัตน์	๒๔๐
๖๗	คุณนภา สุทธาวงศ์	๒๒๐

ลำดับ	ชื่อ สกุล	จำนวนเงิน
๖๘	คุณสกาวลักษณ์ พวงเพ็ชร์	๒๒๐
๖๙	คุณจิราภา ก้อฝัน	๒๑๐
๗๐	คุณธัญชลี วิไลวรรณ	๒๐๐
๗๑	คุณทวีศักดิ์ ตันติฉันทการรุญและครอบครัว	๒๐๐
๗๒	คุณยายทวี คล้องช้าง	๒๐๐
๗๓	คุณธรณัส แจ้งคำ	๒๐๐
๗๔	คุณพรทิพย์ ไชยณรงค์และครอบครัว	๒๐๐
๗๕	คุณพรรณนิภา โรจน์ฐิติกุล	๒๐๐
๗๖	ด.ช.พีรกานต์ พรายประเสริฐ	๒๐๐
๗๗	คุณพยอม มณีพฤกษ์และครอบครัว	๒๐๐
๗๘	คุณภทร เที่ยงทอง	๑๘๐
๗๙	คุณธนาภรณ์ เตชะสิริไพศาล	๑๖๐
๘๐	คุณภีษช สีไธสง	๑๖๐
๘๑	คุณโยธิน เปรมปราณีรัชต์	๑๕๐
๘๒	คุณวิชาญ รัตนมงคลกิจ	๑๕๐
๘๓	คุณวนารี สมใจดี	๑๕๐
๘๔	คุณชำนาญ ว่องพิบูลย์	๑๔๐
๘๕	คุณกมล พิพัฒน์จรัสสกุล	๑๐๐
๘๖	คุณปราณี ชวนปกรณ์	๑๐๐
๘๗	คุณแม่เสียม แซ่เตียว	๑๐๐
๘๘	คุณธนัท วรงค์พรกุล	๑๐๐
๘๙	คุณวารณี อังศุโกมุทกุล	๑๐๐
๙๐	คุณระเบียบ มั่นกระจ่าง	๑๐๐
๙๑	คุณดลยา ธัญญศิริ	๑๐๐
๙๒	คุณศรีวรรณ สุขแสนไกรศร	๑๐๐
๙๓	คุณพยอม มณีพฤกษ์	๑๐๐
๙๔	คุณผกาวดี แสนสุข	๑๐๐
๙๕	คุณศิริพรรณี นักร้อง	๑๐๐
๙๕	คุณนพพร รพ.สมุทรปราการ	๑๐๐
๙๗	คุณเกรียงไกร คุณมงคลวุฒิ	๑๐๐
๙๘	คุณเบญญาภา ศิริศาถาวร	๑๐๐
๙๙	คุณปรีชา	๑๐๐

ลำดับ	ชื่อ สกุล	จำนวนเงิน
๑๐๐	ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม	๑๐๐
๑๐๑	พ.ต.อ.บุญเสริม ศรีชมภู	๑๐๐
๑๐๒	คุณฤดีพร มัวร์	๑๐๐
๑๐๓	คุณนรินทร์พันธ์ เชียงชู	๑๐๐
๑๐๔	คุณกัญญณัช มุ่งสวัสดิ์และครอบครัว	๑๐๐
๑๐๕	คุณพรทิพย์ หทัยพันธลักษณ์	๑๐๐
๑๐๖	คุณศิริพรรณี นักร้อง	๑๐๐
๑๐๗	คุณลิลลี่ ภัทรโชคช่วย	๑๐๐
๑๐๘	คุณคำพล-ด.ญ.พรไพลิน หนองยางและคุณเสาวนีย์ กองดิน	๑๐๐
๑๐๙	พ.ต.ท.หญิงปราณีต เพ็งระนัย	๑๐๐
๑๑๐	คุณนิลเนตร ถุงศาศรี	๑๐๐
๑๑๑	คุณวิมล พัวรักษา	๑๐๐
๑๑๒	พ.ต.ท.วรวุฒิ ปานขาว	๑๐๐
๑๑๓	คุณกฤษฎ์ แก้วชม	๘๕
๑๑๔	คุณปองทิพ จุปะมะตัง	๘๐
๑๑๕	คุณพินิจ มะลิ	๘๐
๑๑๖	คุณเกรียงไกร	๖๐
๑๑๗	คุณรัฐนันท์ วงศ์จำปา	๖๐
๑๑๘	คุณสรชา แสนสุริวงศ์	๕๐
๑๑๙	คุณวันชนะ สัยเกตุ	๕๐
๑๒๐	คุณภัทรพร ร่วมบุญมี	๕๐
๑๒๑	คุณศิรดา สัยเกตุ	๔๐
๑๒๒	คุณจตุรงค์ ภู่ดอก	๔๐
๑๒๓	คุณปราณี ชวนปกรณ์	๔๐
๑๒๔	คุณปัณณธร บำรักษา	๔๐
๑๒๕	คุณวสุมนย์ จงศรีรัตนพร	๔๐
๑๒๖	คุณสกาวลักษณ์ พวงเพ็ชร์	๓๐
๑๒๗	คุณสุภาพร เลิศประธานพร	๒๐
๑๒๘	คุณวริษพร กลึงวิจิตร	๒๐
๑๒๙	คุณเพิ่มพงษ์-ด.ช.เอกสหัส ธนพิพัฒน์สัจจา	๒๐
	รวมศรัทธาทั้งสิ้น	๖๙,๘๗๔

ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นกรรมทั้งหลาย ที่สัตว์ทำเป็นบุญก็ตาม เป็นบาปก็ตาม ย่อมให้ผลเหมือนเงาที่ไม่พรากไปจากตนฉะนั้นหรือ?

ข. ตอบว่า ถูกแล้ว สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในอภิณหปัจจเวกขณ์ว่า

กมฺมสฺสกมฺหิ เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของๆ ตน
กมฺมทายาโท เป็นผู้รับผลของกรรม
กมฺมโยนิ เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด
กมฺมพนฺธุ เป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์
กมฺมปฏิสรโณ เป็นผู้มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย
ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ เราจักทำกรรมอันใด
กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา ดีหรือชั่ว
ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ
เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น.

กัลยาณธรรม
www.kanlayanatam.com

ปฏิปัตติปุจฉาวิสัชนา เทศนาโดย พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร www.kanlayanatam.com